

İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI (1938-1942)

SECOND FIVE-YEAR INDUSTRIAL PLAN (1938-1942)

M. Gökhan POLATOĞLU*

ÖZ

Türkiye’yi ekonomik açıdan ileri seviyelere ulaştırmak için Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yıllardan itibaren çeşitli iktisadi çalışmalar yapıldı. Bu çalışmaların ilk dönemini kapsayan 1923-1932 yılları arasında, ağırlıklı olarak liberal ekonomi politikası uygulandı. Ancak bu dönemde, özel teşebbüsün hem malî hem de teknik açıdan yeterli seviyelerde olmaması nedeniyle, istenilen kalkınma hamleleri tam manasıyla gerçekleştirilemedi. Bunun üzerine, devletin kalkınma faaliyetlerine doğrudan müdahale ettiği, planlı sanayileşme dönemine geçildi. Bu dönem, kendi içinde “*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*” (1934-1938) ve “*İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*” (1938-1942) olarak ikiye ayrılmaktadır. Türkiye’de, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile birçok sanayi tesisinin inşası tamamlanırken, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile de yatırım ve ara malların imal edildiği sanayi tesislerinin kurulmasına ağırlık verildi. Bu çalışma ile İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlanma süreci ve uygulanması ele alınarak, değerlendirilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, sanayi, sanayi planı, ekonomi

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi

ABSTRACT

Various economic studies have been carried out since the early years of the foundation of Republics in order for Turkey to reach further levels from the point of economics. Between 1923-1932 comprising the first period of these studies, liberal economy politics as applied in general. However, since private sector was not in sufficient level both from the fiscal and technical aspects in this period, the desired development attempts couldn't have been realised in full sense. Thereupon, transformation to planned industrialisation period, in which state directly intervene in the development activities, was introduced. This period is divided into two sections as "*First Five-Year Industrial Plan*" (1934-1938) and "*Second Five-Year Industrial Plan*" (1938-1942). Through the First Five-Year Industrial Plan, while the construction of lots of industrial establishments was completed, state concentrated on the foundation of industrial establishment where intermediate and investment goods were manufactured. In this study, the process of preparation and application of the process of preparation and application of the Second Five-Year Industrial Plan was investigation and tried to be evaluated.

Keywords: Turkey, industry, industry plan, economy

GİRİŞ

Türkiye'nin siyasî bağımsızlığını iktisadî sahada da gerçekleştirecek olan ilkeleri belirlemek üzere, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Kongre ile ülke kalkınması, millî bir dava olarak kabul edildi ve millî sanayinin kurulması için devlet tarafından müteşebbislere destekler verileceği belirtildi. Nitekim, 1923'ten 1932'ye kadar ağırlıklı olarak izlenen liberal ekonomi politikası ile özel müteşebbislere her türlü destek sağlandı. Ancak, sermayeyi kullanmadaki tecrübesizlik, teknik eleman sıkıntısı, büyük işletmeleri kuracak bilgi ve deneyimlere sahip olmamak ve dünyada yaşanan ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerden dolayı, sanayileşmede istenilen sonuçlara ulaşılamadı.

Devlet, bu durum karşısında, iktisadî kalkınma politikasında sistem değişikliğine gitti. Bunlardan en önemlisi, ekonomide “*devletçilik*” politikasının uygulanması idi. Devletçilik ilkesi doğrultusunda, iktisadî hayatı düzenleyen bir takım önlemler alındı ve ihtiyaca yönelik kamu işletmeleri açıldı. Bu dönemde uygulamaya konulan en önemli ekonomik kalkınma programı ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı idi BBYSP ile ithal edilen ancak, hammaddesi ülke içinden veya ithalat yoluyla temin edilecek olan bazı hammaddeler ile devlet ve yabancı destekli sanayi işletmeleri kurulacaktı¹.

Türkiye'nin ilk sanayi planı olan BBYSP'nin hazırlıklarına 1932 yılında başlandı². Sümerbank ve İş Bankası'nın desteği ile yürütülecek olan BBYSP, 1934 yılında uygulamaya konuldu. Dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün), seramik sanayi (şişe cam, porselen), selüloz sanayi (selüloz, kâğıt, sun'i ipek), kimya sanayi (zaçyağı, klor, sudkostik, süper fosfat), maden sanayi (demir, kömür, bakır, kükürt) olmak üzere ithalâtın yaklaşık %50'sini kapsayan (1930'da ithalât 147,5 milyon lira olup, malların toplam bedeli 65 milyon lira idi.) beş sanayi kolu üzerinde uygulandı. Planda, bu sanayi yatırımlarına ek olarak, elektrifikasyon, enerji, altın ve petrol arama faaliyetlerine de yer veriliyordu³.

BBYSP, ülke bütçe gelirlerinin 170-180 milyonu aşmadığı, 1929 dünya ekonomik bunalımının etkisinin devam ettiği ve yurtdışından döviz alımının güçleştiği bir dönemde, 44 milyon liraya mal oldu. Plana malî destek sağlamak için 1934'den itibaren Hükümet bütçesinden 6 milyon lira tahsis edildi. Sovyetler Birliği'nden ise 8 milyon altın dolarlık bir kredi temin edildi⁴.

¹ Bilge Aloba Köksal-A.Râsîh İlkin, **Türkiye'de İktisadî Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, İstanbul 1973, s.6.

² BBYSP'nin hazırlık döneminde Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye bir heyet gelecektir. Heyetin seyahat programı ile incelemelerde kullanılacak tüm alet ve araçların temini ve seyahat plânının düzenlenip, uygulanması İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Temmuz 1932 tarihli toplantısında kararlaştırıldı. **B.C.A.**, 030.18.01.02.30.53.19.

³ Köksal-İlkin, **Türkiye'de İktisadî Politikanın Gelişimi**, s.7.

⁴ Köksal-İlkin, **Türkiye'de İktisadî Politikanın Gelişimi**, s.7.

1934'te uygulanmaya başlanan BBYSP ile Bakırköy Bez Fabrikası 13 Ağustos 1934'te, Isparta Gülyağı Fabrikası Mayıs 1935'te, Keçiörlü Kükürt Fabrikası 25 Ağustos 1935'te, Kayseri Dokuma Fabrikası 16 Eylül 1935'te, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası 29 Kasım 1935'te, İzmit Kâğıt Fabrikası 6 Kasım 1936'da, Ereğli Bez Fabrikası 4 Nisan 1937'de, Nazilli Basma Fabrikası 9 Ekim 1937'de, Gemlik Sunğipek Fabrikası 1 Şubat 1938'de, Bursa Merinos Fabrikası 2 Şubat 1938'de, Malatya Bez ve İplik Fabrikası 14 Aralık 1939'da ve Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları 1939'da faaliyete geçti.

BBYSP ile kısa sürede elde edilen önemli başarılar, daha birinci sanayi planının tamamlanmadığı 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasında etkili oldu. İktisat Vekili Celâl Bayar, İBYSP'nin hazırlıklarını yapmak üzere İktisat Vekâleti'nin uzman heyeti ile çalışmalara başladı⁵. Plan ile ilgili çalışmalar yapmak üzere başkanlığını İktisat Vekili Celâl Bayar'ın yaptığı ve diğer tüm vekâletlerin temsilcileri, Genelkurmay Başkanlığı delegeleri, millî bankaların temsilcileri, mütehasıslar ve tanınmış şahsiyetlerden oluşan bir heyet⁶ ile 20-24 Ocak 1936 tarihlerinde Ankara'da bir “*Endüstri Kongresi*” toplandı⁷.

⁵ 100.Yaşında Celâl Bayar'a Armağan, İstanbul, 1982, s.302.

⁶ Endüstri Kongresi'ne katılan heyet üyeleri arasında; Konya Mebusu Ali Muzaffer Göker, Zonguldak Mebusu Ragıp Özdemiroğlu, İzmir Mebusu ve İktisat Eski Vekili Rahmi Köken, Tekirdağ Mebusu ve İktisat Eski Vekili Şakir Kesebir, Sanayi Tetkik Heyeti Üyesi Abdülhafız Akmut, Teftiş ve Murakabe Heyeti Reisi Ali Recai Turul, Vekâlet Başmüşaviri Ali Sami İşbay, Beynelmilel Deniz Mevzuatı ve Ecnebi Vapur İşleri Müdürü Behçet Cemal, Ölçüler ve Ayar Müdürü Bekir Sıtkı Oransay, Tarifeler Bürosu Mütetehassısı Burhanettin Yenisey, Sanayi Müfettişi Etem Miharbi, Vekâlet Müsteşarı Faik Kurtoğlu, Maden Başmühendisi Halil Pekmen, Tahlilâtı Ticariye Laboratuvarı Şefi Halit Civelekoğlu, Sanayi Tetkik Heyeti Üyesi Hikmet Horozoğlu, Fabrika ve Havuzlar Müdürü İhsan Cemil Arıksan, Maden Umum Müdürü Kemal Galip Balkar, Sanayi Tetkik Heyeti Üyesi Kudret Hakkı Erköten, Türkofis Reisi Mecdet Alkin, İhracatı Teşkilâtlandırma Müdürü Mehmet Servet Berkin, Vekâlet Başmüşaviri Porten vd., Sanayi Umum Müdürü ve Sanayi Tetkik Heyeti Reisi Reşat Bener, Deniz Müsteşarı Sadullah Güney, İç Ticaret Umum Müdür Muavini Selâhaddin Çuhruh, Sanayi Tetkik Heyeti Üyesi Sudi Çoban, İktisat Vekâleti'ne bağlı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nden Umum Müdür Reşit Osman Gencer, Petrol Gurubu Müdürü Cevat Eyüp Taşman, Altın Arama Grubu Müdürü Hadi Yener, Linyit Grubu Müdürü Nadir Hakkı Önem, Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nden Umum Müdür Abdullah Feyzi Toker, Mühendis Haydar Reşit Kök, Yusuf Ziya Ariel ve Naim Cemil Dikel, Su Şubesi Müdürü Necip Suveren, Genel Kurmay ve Millî Müdafaa Vekâleti'nden Kimyager Azmi Sümen ve Nuri Refet Korur, Maarif Vekâleti'nden Meslekî ve Teknik Tedrisat Umum Müdürü Mehmet Rüştü Uzel, Ziraat Vekâleti'nden Ziraat Umum Müdürü Abidin Ege, Ziraat Umum Müdürlüğü Beşinci Sektör Müdürü Reşat Savcı, Yüksek Ziraat Enstitüsü Şeflerinden Saif Tahsin Tekeli, İstanbul Üniversitesi'nden Doçent Saffet Hanım, Sümer Bank'tan Umum Müdür Nurullah Sümer, Kimya Şubesi Şefi Adnan Delan, Ağır Demir Sanayii Servisi Şefi Ali Vecihi Başak, Kayseri Bez Fabrikası Müdürü Fazlı Turga, Feshane Şirketi Müdürü Mithat Recai Öğdevin, Beykoz Deri Fabrikası Başmühendisi Nuri Bey, Eti Bank'tan Umum Müdür İlhamı Nafiz Pamir, Umum Müdür Muavini Bedri Bekiroğlu, Ziraat Bankası'ndan Umum Müdür Kemal Zaim Sunel, Fen Müşaviri Ahmet Şerif Öney, İş Bankası'ndan Umum Müdür Muammer Eriş, Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası Müdürü Adnan Berkay, Partisipasyonlar Müdürü Bekir Vehbi Ergene, Kömürleş Umum Müdürü Esat Kerimol, Başmühendis Hüsam Yahya Yakal, İpekiş Müdürü Kâmil İbrahim Sidal, Yünleş Müdürü Süreyya Sirmen, Reasürans Sigorta Anonim Şirketi'nden Umum Müdür Refi Bayar, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'nden Umum Müdür Kâzım Taşkent, Turhal Şeker Fabrikası Müdürü Muammer Tuksavul, Sivas-Erzurum ve Malatya İltisak Hattı İnşaat Şirketi'nden Umum Müdür ve İktisat Eski Müsteşarı Hüsnü Rıza Kortel, İstanbul Balıkçılar Cemiyeti'nden Balıkçılık Mütetehassısı Ali Tansever, diğer şirketlerden Kimya Mühendisi Hasan Sabri Atayolu yer almaktaydı. **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, Önsöz: Afetinan, Ankara, 1973, s.18-22.

⁷ 100.Yaşında Celâl Bayar'a Armağan, İstanbul, 1982, s.302.

Kongre’de, planla ilgili olarak yapılan eleştiriler genel olarak; Türkiye’de planı yürütecek yeterli kalifiye elemanın bulunmadığı, Hükümet’in sanayi ile uğraşmasının yanlış bir politika olduğu, plan ile yurtiçinde yapılan imalâttan elde edilecek gümrük vergilerinde azalma olacağı ve bundan dolayı da mali sıkıntıların yaşanacağı, Türkiye’nin sanayileşmesi yerine, ziraat ile ilgilenmesi ve hammadde üreticisi kalması üzerine oldu⁸.

İktisat Vekili Celâl Bayar, tüm bu itirazlar karşısında şu beyanatta bulundu: “... *İçten ve dıştan ileri sürülmüş, bu kabil iddiaları hep okumuş veya işitmişsinizdir. Bunların harice ait olanları, cevaba bile değmez. Ortaya attıkları fikirlerin iç yüzünü ortaya çıkarmaya dahi lüzum görmem. Kendi menfaatleri cephesinden yapılmış olan bu tezahürlerin en hafif ifadesi: egoizmdir. Memleketimize ait olanlara gelince... Millî bir iş olarak bütün milletçe hakikî ve şuurlu, yekpare bir kanaat lâzımdır. Bunun için herhangi bir vatandaşa, herhangi bir ukte hâlâ kalmışsa, kalabilmişse, bütün münevverlerin ve mesuliyet deruhte etmiş olanların o ukteyi de dağıtacak elemanlarla mücehhez olmaları icap eder...*”⁹

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı amaçlayan M.Kemal Atatürk, bunun için ülkenin ekonomik yönden kalkınmasına büyük bir önem vermekteydi. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar, bizzat kendisinin gözetimi altında yürütülen sanayi planları çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi. M.Kemal Atatürk, hastalığının en ağır dönemi olan 1938’de bile İBYSP’ni takip etmeye devam etti. Kendisi, doktorların ısrarla istirahat etmelerine ve konuşmamalarına dair yaptıkları tavsiyelerine rağmen, plan hakkında bilgi almak için Başvekil Celal Bayar ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın ziyaretlerini kabul etmiştir¹⁰.

Afet İnan, bu ziyaretle ilgili olarak şunları söylemektedir: “... *Bir gün Başbakan ve İçişleri Bakanı kendisine ikinci beş yıllık iktisadî plânı izah etmek için yanına girmişlerdi. Doktorun tavsiyesi üzerine, Atatürk’ün fazla yorulmamasını temin için odasına girdim. O, yatağında oturmuş, heyecan ve ciddiyetle Başbakanın izahlarını dinliyordu. Birinci beş yıllık plânın zamanından önce bitirildiği ve yeniden beş yıllık program hazırlandığını kendisine anlatıyorlardı. Tabii bu uzun sürüyor ve Atatürk mütemadi sorularla izahat alıyordu. Bir ara doktorun tavsiyesine uymak için müdahale etmek istediğim vakit, Atatürk’ün şu sözleriyle karşılaştım: ‘Biliyorum doktorlar yine istirahat tavsiye etmişlerdir. Memleketin en önemli ve esaslı işlerini konuşuyoruz, bunlar beni yormuyor, bilâkis hayat veriyor’ dediği zamanki sesini*

⁸ 100.Yaşında Celâl Bayar’a Armağan, s.302, 303.

⁹ *Ayn Tarihi*, S.27 (1-29 Şubat 1936), Ankara, 1936, s.20-22.; *Celâl Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair*, Toplayan: Özel Şahingiray, Ankara, 1955, s.153.

¹⁰ *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, s.XI.

halâ işitir gibiyim. O anda karşımda sanki hasta bir Atatürk yoktu. O bütün maddi ıstırabını unutmuş, memnun, müsterih ve tatmin edilen bir ruh haleti içinde idi. Plânın esaslarını dinledi, direktifler verdi ve bir müddet sonra da Başbakan'a izin verdi. Ondan sonra benimle uzun uzun konuştu. Esas söyledikleri şu idi: 'Dünya bir harbe doğru gitmektedir. Bu ateşin içinde bizim memleketimiz kritik anlar geçirebilir. İttifaklarımız henüz kökleşmedi, bunda bilhassa Balkan Antantına temas etmişti, onun için biz milletçe iktisaden çok daha kuvvetli olmamız lâzımdır. Ekonomik plan gecikilmeden tatbik mevkiine konulmalıdır'"¹¹.

A- İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI İLE KURULMASI ÖNGÖRÜLEN İŞLETMELER

İBYSP ile hammaddesi yurtiçinden elde edilebilen, büyük sermaye ve yüksek teknik gerektiren sanayi tesislerini kurmak; maden sanayisine ağırlık verilerek, yurtiçinde talebi düşük, yurtdışında ise tüketimi fazla olan madenlerin ham ve yarı mamullerinin ihracatını arttırmak; enerji tesislerini geliştirerek santraller kurmak; makina sanayisini geliştirmek için kurulan Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının yarı mamullerini işleyecek fabrikalar tesis etmek; hayvancılığı ve meyveciliği desteklemek; deniz mahsulleri üretmek ve bunlardan gelir elde etmek amaçlandı. Plan ile kurulması amaçlanan ana sanayi kolları ise kısaca, "üç siyah" olarak adlandırılan kömür, demir-çelik ve petrol üzerine inşa edilecek olan maden ve kimya sanayisi idi¹².

İktisat Vekili Celâl Bayar, İBYSP'nin içeriği ve yapılacak çalışmalar hakkında yaptığı açıklamalarında: "... Mevzuumuz, iktisadî cihazlanma ve rasyonel bir kalkınma için yeniden hangi sanayinin kurulması ve mevcutlardan hangilerinin genişletilmesi icap edeceğidir... İkinci beş senelik programımızda maden ve elektrik sanayisine ve şimdiye kadar kurduğumuz sanayinin mütemmim veya ek branşlarına ve umumî ekonomik bünyemiz için gerekli olan yeni bir kısım sanatlara hususî bir ehemmiyet vereceğiz... Petrol arama dairemiz mesaisine bir taraftan devam etmekle beraber, diğer taraftan da suni benzin ve türevlerinin üretimine büyük ehemmiyet atfetmekteyiz... Bu itibarla suni benzin mevzuuna hususî bir ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Benzin meselesi yalnız bir millî ekonomi meselesi değildir, aynı zamanda millî müdafaa meselesidir. Bu itibarla ikinci beş senelik programımızda suni benzin üretimi

¹¹ Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.XI.

¹² Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", **Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, S.19 (1981), İstanbul, 1981, s.131.; Maden ve kimya sanayisinin temeli İBYSP ile atıldı. Öyle ki, İBYSP içinde yer alan demir sanayisinin kurulması sonrası, makine, tel, çivi, döküm, boru, civata gibi fabrika ve imalathanelerin tesis imkânının sağlanması ve zaç yağı, klor, sud kostik, suni ipek ve kükürt gibi maddeler ile çeşitli sanayi kollarının doğmasında etkili oldu. **B.C.A.**, 490.1.1015.916.2.

mevzuu hususî bir mevki alacaktır. Yapacağımız işler ve yapılması arzu edilen işler için bütün arkadaşların düşündüklerini burada ifade etmelerini ve mütalaalarını yazılı olarak bildirmelerini bekliyoruz. İhtisas komisyonlarımız bunları dikkatle tetkik edecekler ve programa ilâvesi lâzım olanlarını ayıracaklardır...¹³ Beş senelik bir programı vücuda getirdik... Programımız bittikten; fabrikalarımız ümit ettiğimiz veçhile rasyonel bir şekilde çalışmak imkânını elde ettikten sonra, buradan elde edeceğimiz menfaat ve kazanç bizim matematiksel hesabımıza göre 4-5 milyon derecesindedir. Bu parayı, yıllık kazanca karşılık sayarak, memleketin sanayileşmesi yolunda, plânında devam edeceğiz... Şunu arkadaşlarıma ifade edebilirim ki, Büyük ve Dahi Önderimiz Atatürkle, çok kıymetli Hükümet Reisimiz İsmet İnönü'nden, ikinci 5 senelik programın teknik esaslarının hazırlanması için emir almış bulunuyorum. Bunun vücuda getirilmesi için, mütehassıslarımla beraber, çalışmaktan zevk duyacağım..."¹⁴

Planın hazırlıkları yapmak üzere, alanında uzman kişilerden oluşan on dört komisyon oluşturuldu., İktisat Vekâleti'nde 22 Ocak 1936'da yapılan toplantıda komisyonlar çalışmalarını; ziraat sanayi, kendir ve jüt sanayi, tiftik sanayi, sap ipliği, şapkacılık, toprak sanayi, taşkömürü, linyit, sunî benzin ve türevleri, kimya sanayi, deri sanayi, enerji üretimi, makine ve madenî eşya, ampul, denizcilik ve balıkçılık, afyon, bağcılık, zeytinyağı, hintyağı, gliserin gibi yağlar, kiremit, cüruf çimentosu, ev sanayi ve küçük sanatlar, sanayi eğitimi üzerine yürüttüler¹⁵.

Plan hazırlama heyeti son toplantısını İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında, 24 Ocak 1936'da İktisat Vekâleti'nde yaptı¹⁶. Hazırlanacak raporlar ise incelenmek üzere Mart 1936'da İktisat Vekâleti'ne gönderilecek ve yapılan çalışmalar sonucu kurulacak tesislere karar verilecekti¹⁷.

Planın hazırlık aşamasında, Alman İktisatçı Prof.Fritz Baade¹⁸ ile diğer yabancı uzmanlardan da destekler alındı. Plan üzerine yapılan çalışmalarda özellikle, ülkenin yeraltı ve

¹³ **Aydın Tarihi**, S.27 (1-29 Şubat 1936), Ankara, 1936, s.26, 27.

¹⁴ **C.H.P.Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ankara, 1935, s.214.

¹⁵ **Ulus**, 22 Sonkânun 1936, s.1.

¹⁶ **Ulus**, 25 Sonkânun 1936, s.1.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 25 İkincikânun 1936, s.1.

¹⁸ Prof.Fritz Baade, 1893 yılında Almanya'da dünyaya geldi. Yükseköğrenimini ünlü Alman üniversitelerinde tamamladıktan sonra 1923 yılında Göttingen Üniversitesi'nden iktisat doktorasını aldı. Hitler'in iktidara gelişi bir aralık resmî hizmetlerinden uzaklaştırılınca özel bir tarım işletmesinin yönetimini üzerine alan Baade'nin 1927 yılında Alman Sosyalist Partisi'nin kabul ettiği tarım programını hazırlayanlar arasında bulundu. 1928 yılında Berlin Üniversitesi'ne doçent olarak atandı. Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 1930-1933 yıllarında Alman Parlamentosu'nda üye olarak bulundu ve Sosyal Demokrat Parti'nin bir mebusu olarak görev yaptı. Hitler'in iktidara geçmesinin ardından Prof.Fritz Baade Türkiye'ye geldi. Ekonomi Bakanlığı'na tarım mahsulleri piyasası konusunda müşavir olarak tayin edildi. Bu görevini 1935-1939 yılları arasında yürüten Baade, 1939'dan 1944'e kadar yine Türkiye'de hususî müşavir sıfatıyla faaliyette bulundu. Bu dönemde, Ankara Ziraat Fakültesi'nde ziraî

yerüstü kaynaklarını değerlendirecek ve ihracatını sağlayacak sanayi tesislerinin kurulması amaçlandı¹⁹.

Yerli ve yabancı uzmanların 1936'da İktisat Vekâleti'ne gönderdikleri raporlar doğrultusunda, Celal Bayar İBYSP'nın belirlenen esasları hakkında şu açıklamalarda bulundu: "... Devlet'in, endüstri plânı tatbikatı dolayısıyla, büyük makine alıcısı olarak sahneye çıkışı, bilmukabele mahsullerimizi almaları ve aramaları kaydını ileri sürmek politikamızı temin etmiştir... Şimdi ikinci bir beş senelik plânın da esaslarını tespit ettik. İcra Vekilleri Heyetince tetkik olunmaktadır. Yeni plân şu fasılları ihtiva ediyor: Madencilik, maden kömürü ocakları işletmeleri, mıntika elektrik santralleri, ev mahrukâtı sanayi ve ticareti, toprak sanayi, gıda maddeleri sanayi ve ticareti, kimya sanayi, makine sanayi, denizcilik. Türkiyenin endüstrileşmesini istiyoruz. Endüstrileşmeyi, zira üretimi çok ve çoğalabilir bir memleket olmak bakımından da hayatî bir zaruret gördüğümüz için, bugünün en büyük millî dâvasıdır diyoruz..."²⁰

İBYSP ile özellikle ülke kalkınması ve millî savunma açısından stratejik bir öneme sahip maden ve ağır sanayisine ağırlık verilecekti²¹.

Dokuz ana kola ayrılan İBYSP kendi içinde;

A- Madencilik

- 1- Şark kromları işletmeleri
 - a- Guleman krom madeni
 - b- Guleman çevresindeki yedek krom yatakları
- 2- Ferrokrom sanayi
- 3- Ergani bakır madeni işletmesi
- 4- Kuvarshan ve Murgul bakır madenleri işletmeleri
 - a- Kuvarshan bakır madeni
 - b- Murgul-Cansul bakır madenleri
- 5- Krom ve bakır dışı metal madenler işletmeleri
 - a- Simli kurşun ve çinko bileşim cevherleri

pazarlama dersleri de okuttu.1946-1947 yıllarında A.B.D.'nde yayım işlerinde çalıştı. II.Dünya Savaşı yıllarında ailesi ile birlikte Kırşehir'e taşınan Baade, Hacibektaş taşları ve Terme suları üzerine çalıştı. Kırşehir'de yaptığı çalışmalar nedeniyle Belediye tarafından kendisine, "onursal hemşehri" unvanı verildi. 1948'de Almanya'ya geldi ve Kiel Üniversitesi'ne ordinaryüs profesör olarak atandı. Çeşitli araştırma enstitülerinde müdürlük yapan Prof.Fritz Baade, 1961 yılında Bonn'daki "Az Gelişmiş Ülkelerin İktisadî Meselelerini Araştırma Enstitüsü" müdürlüğünü yaptı. Cavit Orhan Tütengil, "Türkiye'nin Sorunları ve Prof.Dr.Fritz Baade", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIV, S.1-2, 1964, İstanbul, 1964, s.109, 110.

¹⁹ 100.Yaşında Celâl Bayar'a Armağan, s.343.; İsmet Bozdağ, Zafierlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celâl Bayar, İstanbul, 1986, s.44, 45.

²⁰ Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair, s.186, 187.

²¹ On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara, 1938, s.560.

- b- Yardımcı cevherler
- c- Demir cevherleri
- B- Maden kömürü ocakları işletmeleri
 - 1- Ereğli taşkömürü havzası işletmesinin genişletilmesi ve modernize edilmesi
 - 2- Kütahya linyit havzası işletmesi
- C- Bölgesel elektrik santralleri²²
 - 1- Zonguldak bölgesi elektrik santrali
 - 2- Kütahya bölgesi elektrik santrali
- D- Ev yakıtı sanayi ve ticareti
- E- Toprak sanayi
 - 1- Cüruf çimentosu sanayi
- F- Şamot (ateşe dayanıklı malzeme) sanayi
- G- Gıda maddeleri sanayi ve ticareti
 - 1- Ekmek ve un sanayi
 - 2- Zeytinyağı rafinerisi
 - 3- Yaş ve kuru meyve sanayi ve ticareti
 - 4- Et sanayi
- H- Kimya sanayi
 - 1- Soda sanayi
 - 2- Reçine sanayi
 - 3- Afyon (morfin) sanayi
 - 4- Gülyacı sanayi
 - 5- Gliserin, yağ asitleri ve sabun sanayi
 - 6- Petrol rafinerisi
 - 7- Sentetik benzin sanayi
 - 8- Azot sanayi
- İ- Mekanik Sanayi
 - 1- Makina ve madeni eşya sanayi
 - 2- Ölçü sanayi ve ticareti
 - 3- Kalay galvanizli sac (teneke) sanayi
 - 4- Boru sanayi
- J- Denizcilik

²² B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

- 1- Deniz sanayi ve ticareti
- 2- Su mahsulleri sanayi ve ticareti olarak sınıflara ayrıldı²³.

1- Madencilik

a- Krom Madeni İşletmeleri

İBYSP ile Şark Krom İşletmeleri bünyesinde, 300 kW gücünde bir adet Guleman krom madeni tesisi ile Guleman²⁴ çevresinde üç adet krom madeni yedek işletme tesisi kurulacaktı. 100 bin ton üretim kapasitesine sahip olacak tesislerde, ayrıca kısmi ferrokrom üretimi yapılacak ve üretilen kromitin bir kısmı ihraç edilecekti. İşletmelerin tesis sermayesi 500 bin lira olacak ve bu işletmelerde toplam 250 memur ve işçi çalışacaktı²⁵.

Ferrokromu²⁶ üreterek, ihraç etmek için Kütahya'da bir ferrokrom sanayi tesisinin kurulması ön görüldü. Kuruluş ve işletme sermayesi 800 bin lira olacak tesisin 20 bin kW veya 80 milyon kW/s gücünde olması ve toplam 100 işçi ve memur çalıştırması planlandı²⁷.

b- Bakır Madeni İşletmeleri

Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde, yurtdışına yıllık 6.300 ton blister bakır ve yurtiçine ise 1.200 ton saf bakır üretmek için bir bakır madeni işletmesi kurulacaktı. İşletmenin sermayesi 3.6 milyon lira olacaktı. İşletme, 2 bin kW gücünde olacak ve burada 500 memur ve işçi çalışacaktı²⁸.

İktisat Vekili Celâl Bayar, Ergani bakır tesisinin kısa sürede tamamlanması için 1935'te Ergani'ye ulaşacak demiryolu hattının bitirilmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca, maden hisselerinin %50'sinin Almanlarda, kalan %50'nin üçte ikisinin hazine ve üçte birinin ise İş Bankası'nda olduğunu belirterek, madenin işletme hakkının Sümerbank'a devredilmesinin uygun olacağını açıkladı²⁹.

²³ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

²⁴ Guleman maden işletmesi, Elazığ'a bağlı Alacakaya İlçesi (o dönem Guleman olarak adlandırılmaktaydı) yakınlarında ve Guleman çevresindeki yedek krom yatakları ise; Soru Dağı, Bahro-Bışaran Harmanı ve Keluşk Deresi'ni kapsayan alanda bulunmaktaydı. **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.25-27.; Cemal Kutay, **Celâl Bayar**, II, İstanbul, 1939, s.505, 506.

²⁵ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

²⁶ Ferrokrom, paslanmaz veya diğer özel çeliklerin yapımında kullanılan bir hammaddedir. Düşük karbonlu ferrokrom, yüksek karbonlu ferrokrom ve şarj ferrokromu olarak üç türlü ferrokrom üretimi yapılmaktadır. **Madencilik Ana Planı Özel İhtisas Komisyonu Demir Dışı Metal Madenleri Çalışma Grubu Raporu**, Ankara, 1988, s.152.

²⁷ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

²⁸ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

²⁹ B.C.A., 030.10.00.00.166.154.8.12.

Bliſter bakır üretmek ve ihraç etmek için Artvin'in Murgul İlçesinde, yıllık 5 bin ton üretim kapasitesine ve 2.000 kW gücüne sahip, 800 memur ve işçinin çalışacağı bir bakır madeni işletmesi ile yine Artvin'e bağlı Kuvarshan yerleşim bölgesinde, yıllık 2 bin ton üretim kapasitesine ve 1.000 kW gücüne sahip ve 200 memur ve işçinin çalışacağı bir bakır madeni işletmesi kurulacaktır³⁰. Murgul-Cansul bakır maden işletmesinin kuruluş ve işletme sermayesi 3 milyon lira, Kuvarshan bakır madeni işletmesinin ise 500 bin lira idi³¹.

c- Krom ve Bakır Dışı Metal Maden İşletmeleri

Krom ve bakır dışında, simli kurşun ve çinkoyu işleyerek ithal etmek üzere yıllık 10 bin ton çinko ve 10 bin ton simli kurşun üretim kapasitesine ve 2 bin kW gücüne sahip olan ve 2.500 memur ve işçinin çalışacağı bir fabrika kurulacaktır. İşletmenin sermayesi 9 milyon lira olacaktır³².

Antimon³³, cıva, molibden, magnezit gibi tali cevherleri işlemek ve ihraç etmek için ise 1.500 kW gücünde ve 1.500 memur ve işçinin çalışacağı bir fabrika kurulacaktır. Bu tesisatın kuruluş ve tesis sermayesi 2 milyon lira idi. Karabük'te inşa edilecek demir cevheri tesisinin sermayesi ise 4 milyon lira idi. Tesis, 2 bin kW gücünde olup yıllık 400 bin ton demir cevheri işleyecekti. İşletmede, 2 bin memur ve işçi çalışacaktır³⁴.

Fransız Yazar Gérard Tongas, diğer sanayi kollarında yapılanların yanı sıra madencilğin Türkiye'nin kalkınması açısından olan önemini ve yapılması gerekenleri şöyle açıklamıştır: "... Türkiye'nin, hemen bütün ekonomik faaliyeti ellerinde tutan bir monopoller memleketi olduğu unutulmamalıdır; işte hükümetin başlıca gayesi bütün Türk monopollerine hâkim olmaktır. Bunun neticesi olarak, maden teşebbüslerinin yüksek idaresini de eline alması lâzımdır. Türkiye'nin toprakları hakiki bir hazinedir. Buruda bütün madenler bol miktarda bulunur. Kömür, altın, bakır, demir, kalay, kurşun ve cıva gibi daha birçokları. Henüz tamamıyla işletilmekten uzak olan bu servetler, günün birinde, geniş ve değişik bir endüstriyi beslemeye ve aynı zamanda yüksek miktarda ihracat yapmaya muktedir olabilir. Tek başına Ereğli-Zonguldak havzası bile bütün Akdeniz memleketlerinin kömür ihtiyacına cevap verebilir. Nihayet, Anadolu'da yirmi kadar petrol, kırk kadar manganez muntıkası, yüz kadar kurşun ve bir o kadar krom madeni vardır... Böylece muazzam bir ekonomik programın tatbiki ile

³⁰ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

³¹ Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.54.; Kutay, Celâl Bayar, II, s.522.

³² B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

³³ Kimyasal sembolü Sb olan Antimon, mavimsi renkte ve billur yapıda bir elementtir. Kırılgan bir yapıya sahip olan Antimon, tıpta ve tekstilde kimyasal bir madde olarak kullanılmaktadır. Türk Ansiklopedisi, III, Ankara, 1953, s.119.

³⁴ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

tamamıyla müstakil Türkiye yakın zamanda zirai olduğu kadar endüstriyel bir devlet haline gelecek bir kudrete sahip olacaktır.”³⁵

2- Kömür İşletmeleri

a- Ereğli Taşkömürü Havzası İşletmesi

Zonguldak’a bağlı Ereğli Havzası içerisinde yer alan ve her biri 1 milyon ton üretim kapasitesine sahip Zonguldak ve Kozlu işletmeleri ile 1.5-2 milyon ton üretim kapasitesine sahip Çatalağzı işletmesinden oluşan Ereğli Taşkömürü Havzası’nda³⁶, 4.5 milyon ton lave kömür çıkarmak için 17 milyon lira sermayeli bir kömür işleme tesisi kurulacaktı. Tesis, 30 bin veya 80 milyon kW/h gücünde olacak ve bünyesinde 20 bin memur ve işçinin çalışacağı üç kömür ocağı işletmesi bulunacaktı³⁷.

Ereğli, Zonguldak ve Kozlu’daki maden işletmelerini makineleştirerek kömür üretimini arttırmak için İngiltere’nin en büyük maden mühendisliği şirketlerinden biri olan Meco Şirketi ile çalışmalar yapıldı. Kömür havzalarında incelemelerde bulunmak üzere Meco Şirketi’nin Paris Şubesi Direktörü Donald Gurrey, Maden Ocağı Müdürü J.T.Barclay ve şirketin uzman mühendislerinden J.R.Jenkins’inde içinde bulunduğu bir heyet, 9 Haziran 1938’de Türkiye’ye geldi³⁸.

Heyet, yapılacaklar hakkında şu açıklamalarda bulundu: *“Türkiyeye, Karadeniz sahilindeki kömür ocaklarını makineleştirmek suretiyle üretimi artırmak için tetkikat yapmak üzere geldik... Her sahada diğer dünya milletlerinden geri kalmadığını göstermiş olan Türkiyenin madencilik sahasında da aynı gelişmeyi temin edeceğine imanımız vardır. Seri adımlarla sanayileşmekte olan Türkiyede yeni kurulan fabrikalarda büyük bir liyakat gösteren Türk işçisinin makineleştirilecek Türk maden ocakçılığında da aynı ihtisas ve kabiliyeti göstereceği muhakkaktır. Bu hususta yakında bir fikir edinmek maksadıyla derhal Ereğli, Zonguldak, Kozlu maden havzasına gidiyoruz... Mahallinde tetkiklerimizi bitirdikten sonra*

³⁵ Gérard Tongas, “Atatürk Türkiyesinin hakikî yüzü: Türkiyenin endüstrileşmesi”, **Aynı Tarihi**, S.31 (1-30 Haziran 1936), Ankara, 1936, s.277.

³⁶ Ereğli kömür havzasından kömürün ilk olarak elde edilişiyile ilgili olarak; Ereğli’ye bağlı Kestaneci Köyü’nden gemici Hacı İsmail Efendi, 1822 yılında köyünde bulduğu siyah taşları İstanbul’a getirdi ve Sultan II.Mahmud’a sundu. Bu taşların taşkömürü olduğu anlaşıldı ve Hacı İsmail Efendi beş kese altın ile ödüllendirildi. Ahmet Ali Özeke, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, İstanbul, 1955, s.4.; Daha sonra Bahriyeli Uzun Mehmet tarafından Ereğli havzasında 1829 yılında bulunan taşkömürü, 1848 yılında çıkartılmaya başladı. Kömürün işlenmesi için Sultan Abdülmecid’in kapıcıbaşlarından, Ahmet Nazif Ağa ile Ebniye-i Hassa’dan Hüsnü Halife Bey, Ereğli’ye gönderildiler. Sultan Abdülmecid’in 1848’deki fermanı ile maden havzası vakfedildi ve idaresi Hazine-i Hassa’ya devredildi. 1865’e kadar Hazine-i Hassa idaresinde bulunan maden havzası, 1865-1909 döneminde Bahriye Nezareti, 1909-1920 döneminde Ticaret Nezareti ve 1920’den itibaren ise İktisat Vekâleti’nin idaresi altında bulundu. Ahmet Naim, **Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar**, İstanbul, 1934, s.18-20

³⁷ **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

³⁸ **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1938, s.1, 2.

Ankaraya gideceğiz ve bir müddet de orada kalıp alâkadar müesseselerle fikir alışverişinde bulunduktan sonra raporumuzu vermek üzere Londraya döneceğiz... Az bir müddet sonra derhal işe başlamak üzere gene geleceğiz...”³⁹

b- Kütahya Linyit Havzası İşletmesi

Kütahya linyit havzasında ise elektrik ve kimya sanayisine linyit⁴⁰ üretmek için 4.65 milyon lira sermayeye sahip, 4 bin kW/h kuvvetinde ve 1.250 memur ve işçinin çalışacağı bir linyit işleme tesisi inşa edilecekti⁴¹.

3- Bölgesel Elektrik Santralleri

a- Çatalağzı Termik Santrali

İBYSP ile öncelikle, beş yıl içinde Anadolu'daki tüm elektrifikasyon işlerinin bitirilmesi ve Ankara'da bir yıl ücretsiz kullanılmak üzere 40 bin radyonun dağıtılması düşünüldü⁴². Bunun dışında, Zonguldak havzasındaki maden ocaklarının, Çatalağzı-Ereğli elektrikli demiryolunun, liman ve şehirlerin elektrik ihtiyacının 5-6 yıl içinde 100 milyon kW olacağı ön görülerek⁴³, Zonguldak'a bağlı Çatalağzı'nda 100 milyon kW'lık enerji üreten ve 100 memur ve işçinin çalışacağı bir elektrik santralının kurulması uygun görüldü. Santralin tesis ve işletme sermayesi 5.2 milyon lira olacaktı⁴⁴. Zonguldak Çatalağzı Santrali'nden alınacak enerji, 50 km'lik bir hava hattı ile Ereğli Limanı'na kadar iletilecekti⁴⁵.

b- Tunçbilek Termik Santrali

İstanbul, Bursa, İzmit, Eskişehir gibi sanayi kentlerine ve İBYSP ile kurulacak fabrikalara ucuz enerji sağlamak için Kütahya'nın Tunçbilek beldesinde, 375 milyon kW'lık bir enerji üretecek santralin kurulması planlandı. Santralin tesis bedeli 10.25 milyon lira ve işletme bedeli ise 200 bin lira olarak hesaplandı⁴⁶.

³⁹ **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1938, s.2.

⁴⁰ Linyit, siyah ve kahverengi renklere olan ve bünyesinde çoğunlukla %25-45 karbon bulunan en genç kömür türüdür. Saadet Üneri-Ömer Kuleli-Osman Gürel, **Kimya Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1981, s.78.

⁴¹ **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

⁴² **Ayın Tarihi**, S.28 (1-31 Mart 1936), Ankara, 1936, s.413.

⁴³ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.88.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.543.

⁴⁴ **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

⁴⁵ **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1938, s.1.

⁴⁶ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.90-99.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.543-550.

4- Ev Yakıtı Sanayi ve Ticareti

İBYSP’nda ev yakıtı sanayisi ve ticareti, ormanlı ve ormansız düşük nüfuslu yerler ile şehir ve kasabalar gibi nispeten yoğun nüfuslu bölgeler olarak iki ana kısımda ele alındı. Plana göre, ormanlık yerlerde yaşayan yaklaşık 7 milyon kişinin yakacak ihtiyacının odun ve odun kömürü ile karşılanması sonucu bir bakıma ormanların bakımı yapılacaktır. Ormansız bölgelerde yaşayan yaklaşık 4 milyon kişinin ısınması maden kömürü, odun ve mangal kömürü ile sağlanacaktır⁴⁷.

Ev yakıtının; briket, sömükok veya sömükok briketi olan linyit ve briket halindeki kok veya sömükok halindeki taşkömüründen elde edilmesi planlandı⁴⁸. Yılda 240-330 bin sömükok ve 25 bin katran üretilecek olan fabrikanın inşaa ve işletme masrafları için 3.5-4 milyon liraya ihtiyaç duyulmaktaydı. İşletim gücü 1.000 kW olacak fabrikada 500 memur ve işçi çalışacaktır⁴⁹.

5- Toprak Sanayi

a- Cüruf Çimento Sanayi

Toprak sanayi, cüruf çimento sanayi ve ateşe dayanıklı malzeme sanayi olarak ikiye ayrılmaktaydı. Özellikle, demiryolu ve deniz işleri inşaatı ile sanayide önemli bir ihtiyaç malzemesi olan cürufu üretmek için yıllık 120 bin ton üretim kapasitesine sahip ve 2 bin kW gücünde bir fabrikanın Karabük’te kurulması planlandı. Toplam 200 memur ve işçinin çalışacağı fabrikanın tesis ve işletme bedeli 1.225 milyon lira olacaktır⁵⁰.

b- Şamot (Ateşe Dayanıklı Malzeme) Sanayi

Yılda 15 bin ton tuğla⁵¹ ve 1.800 bin ton ateşe dayanıklı toprak üretecek fabrikanın kurulması için 1.05 milyon liralık bir sermayeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Fabrikanın işletim gücü ise 2 bin kW olacak ve tesiste 100 memur ve işçi çalışacaktır⁵².

⁴⁷ Özeken, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, s.105, 106.

⁴⁸ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.108.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.554-557.

⁴⁹ **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

⁵⁰ **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

⁵¹ Yüksek sıcaklığa ve yalazın aşındırmasına dayanıklı olan ateşe dayanıklı tuğla, bileşen olarak yüksek miktarda SiO₂ ve Al₂O₃, az miktarda Fe₂O₃, CaO,MgO bulunan bir maddedir. S.Üneri-Ö.Kuleli-O.Gürel, **Kimya Terimleri Sözlüğü**, s.25.

⁵² **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

6- Gıda Sanayi ve Ticareti

a- Yaş ve Kuru Meyve Sanayi ve Ticareti

İBYSP ile gıda sanayisinde bozulmaya müsait tarım ürünlerini korumaya yönelik soğuk hava tesislerinin⁵³ kurulması, vagon ve motorlu araçların temini gibi hususlara önem verildi. Böylece, ürünlerin iç ve dış pazara sevkinde yaşanacak ürün kayıplarının önüne geçilecek ve milli servet kaybı önlenecekti⁵⁴. Bu doğrultuda; elma, üzüm, kavun, karpuz, kayısı, erik, incir gibi tarım ürünlerinin ambalaj ve konserve ile korunarak iç ve dış piyasaya gönderilmesi için dördü Malatya'da, ikisi Erzincan'da ve diğerleri de Diyarbakır ve Elazığ'da olmak üzere toplam sekiz adet kayısı kurutma tesisi; Niğde, Kastamonu, Gümüşhane, Sapanca, Ünye, İnebolu, Ordu veya Vona'da birer adet elma fabrikası ve ambalaj evi; İzmir'de bir tane tecrübe soğuk hava deposu; Bandırma'da bir adet soğuk hava deposu; Mersin'de bir limon deposu; Dörtüyl'de bir portakal ambalaj evi; İzmir, Bursa ve Edirne'de birer domates ezmesi fabrikası; Manisa, Salihli, Turgutlu, Alaşehir ve Akhisar'da birer adet yaş üzüm soğuk hava deposu kurulacak ve bunlara ilaveten bir soğuk hava şilebi ile demiryolu soğuk hava vagonu temin edilecekti. Tüm bunlar için toplam 1 milyon liralık bir kaynağa ihtiyaç vardı⁵⁵.

b- Ekmek ve Un Sanayi

Ankara, İstanbul ve İzmir'in ekmek ve un ihtiyacını karşılamak için 5 milyon lira sermaye ile altı ekmek ve un fabrikası kurulacaktı. Toplam 450 memur ve işçini çalışacağı fabrikalarda 170 bin ton ekmek üretecekti⁵⁶.

c- Et Sanayi

Trabzon'da tesisi düşünülen et sanayi işletmeleri ile günde 2.000 koyun ve 200 sığır kesecek kapasitede bir sahil mezbahası ve günde 2.500 kutu konserve yapılabilecek bir et konserve ve soğutma tesisatı ile kesim ve ayırma sonucu arda kalan deri, yağ, kan, bağırsak ve boynuz gibi yan maddeleri değerlendirecek işletmelerden kurulacaktı⁵⁷. Tüm bu tesislerin kurulum ve işletim bedelleri toplamı 2.25 milyon lira idi⁵⁸.

⁵³ Soğuk hava depoları, toplanan meyve ve sebzelerin uygun ortamlarda, besin değerlerini koruyarak türlerine göre 6 ay kadar muhafaza edildiği yerlerdir. Bekir Cemeroğlu, "*Meyve Sebzelerin Soğukta Depolanmaları*", **Meyve ve Sebze İşleme Teknolojisi**, I, Editör: Bekir Cemeroğlu, Ankara, 2009, s.327.

⁵⁴ **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1936, s.1.

⁵⁵ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.168, 169.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.592, 593.

⁵⁶ **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

⁵⁷ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.183, 184.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.602, 603.

⁵⁸ **B.C.A.**, 030.10.0.0.166.156.2.

d- Zeytinyağı Rafinerisi

Yapılan incelemeler sonucu, Edremit-Ayvalık bölgesi ile Ayvalık ilçesinde rafineri zeytinyağı üretmek ve ihracatını yapmak için günde 20 ton ham zeytinyağı üretecek modern bir zeytinyağı rafinerisinin kurulmasına karar verildi⁵⁹. 25 memur ve işçinin çalışacağı rafinerinin işletim bedeli ise 700 bin lira olacaktı⁶⁰.

7- Kimya Sanayi

a- Soda Sanayi

Kimya sanayisinin temelini, asit ve alkali sanayisi oluşturur. Alkali sanayisinin kollarından biri ise soda sanayisi idi. Soda, kimya sanayisinde temizlik malzemeleri ve boya gibi birçok kimyevî maddelerin üretiminde, dokuma sanayisinde kumaşların temizlenmesi ve boyanmasında, cam, kâğıt, patlayıcı madde, emaye, nişasta ve şeker sanayisinde yaygın olarak kullanılan önemli bir madde idi⁶¹.

Yurtiçinde soda üretmek amacıyla İBYSP içinde soda sanayisinin tesisine de yer verildi. İstanbul veya Van'da kurulması planlanan soda fabrikasında toplam 60 memur ve işçi çalıştırılarak, yılda 6 bin ton soda üretilecekti. Fabrikanın kuruluş ve işletim maliyeti ise 560 bin lira olacaktı⁶².

b- Reçine Sanayi

Özellikle kızıl ve karaçamdan çıkarılan reçineden, terebentin yağı ve kolofon üretilmekteydi. Bu maddeler ise sabun, lavanta, vernik, maske, patlayıcı madde, şarapnel mermisi gibi mamullerin üretiminde kullanılmaktaydı⁶³. Kimya ve savaş sanayisinde yaygın olarak kullanılan reçinenin yurtiçinde üretilmesi oldukça önemli idi. Bu maksatla, yılda 150 ton terebentin ve 450 ton kolofon üretmek üzere, Mudanya'da bir reçine fabrikasının kurulması planlandı. Mudanya'da 225 memur ve işçinin çalışacağı reçine fabrikasının tesisi için 80 bin lira sermaye gerekmekteydi⁶⁴.

⁵⁹ Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.147.; Cemal Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.578.

⁶⁰ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

⁶¹ Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.195.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.608.

⁶² B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

⁶³ Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.203.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.613.

⁶⁴ B.C.A., 030.10.0.0.166.156.2.

c- Afyon (Morfin) Sanayi

İBYSP hazırlanmadan önce, afyon⁶⁵ üretmek için bir afyon fabrikasının tesisi ve önemi üzerine bir takım açıklamalar yapıldı. Bunlar arasında, J.V.Whittall & Company Limited Şirketi'nin 2 Ocak 1934'te İktisat Vekili Celâl Bayar'a gönderdiği yazısında, afyon sanayisinin büyük kar getiren bir sanayi olduğu, Türkiye'nin afyon ürettiği halde bunu işlemediği, Türk köylüsünün emeği ve alın terinin milyonluk kârının Avrupalı fabrikatörlerinin ceplerini doldurduğu söylenmekteydi⁶⁶.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Saydam'ın 1936'da Başvekâlete gönderdiği yazısında ise, daha önceden İstanbul'da faaliyette olan morfin fabrikalarından birinin satın alınarak yeniden faaliyete geçirilebileceği, Fransızların Kuzguncuk'taki fabrikasının alınabileceği, Ankara'da açılması planlanan uyuşturucu maddeler fabrikasının muhtemelen zarar edeceği kanısıyla açılmadığı ve uygun bir fiyatla yılın belirli dönemlerinde çalışacak bir uyuşturucu fabrikasının açılması gerektiği söylenmekteydi⁶⁷.

Devamlı suretle tartışılan afyon fabrikasının tesis işi, İBYSP'da yer aldı. İşletilecek afyon fabrikasında yılda 120 bin kg. afyon işlenecek ve fabrikadan 12 bin kg. baz morfin çıkarılacaktı⁶⁸. Afyon fabrikası için toplam 1 milyon lira sermaye gerekiyordu. Ankara'da kurulacak fabrikada toplam 100 memur ve işçi çalışacaktı⁶⁹.

d- Gülyağı, Gliserin, Yağ Asitleri ve Sabun Sanayi

Isparta, Burdur ve Atabey'de 1936 yılı itibariyle toplam 600 bin kilo gülyağı üretimini gerçekleştirilmekteydi. Bu miktarı arttırmak için toplam 325 bin lira sermaye ile Isparta Gülyağı Fabrikası'nın üretim kapasitesinin yıllık 400 bin kiloya çıkartılması, Atabey'de yıllık 500 bin kilo ve Burdur'da ise yıllık 250 bin kilo gül işleyebilecek kapasitede bir fabrikanın kurulması planlandı. Kayseri'de tesisi düşünülen ve günde 1 ton gliserin⁷⁰, 20 ton yağ ve yağ

⁶⁵ Afyon, haşhaş kobalaklarından üretilmekte olup, Türkiye'de ağırlıklı olarak; İzmir, Isparta, Burdur, Denizli, Afyonkarahisar, Konya, Yalvaç, Bolvadin, İnegöl, Yenişehir, Beypazarı, Çorum, Tokat, Amasya ve Malatya'da yetiştirilmektedir. Afyonun elde edildiği haşhaştan yemeklik yağ, küspesinden ise hayvan yemi olarak yararlanılır. **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.206.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.615.

⁶⁶ **B.C.A.**, 030.0.010.178.230.10.

⁶⁷ **B.C.A.**, 030.0.010.178.230.10.

⁶⁸ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.210.; Kutay, **Celâl Bayar**, II, s.618.; Türkiye'nin ham afyon ihracat rakamları; 1929'da 519.615 kg., 1930'da 347.441 kg., 1931'de 262.007 kg., 1932'de 219.475 kg., 1933'te 214.758 kg., 1934'te 556.114 kg., 1935'te 98.530 kg. idi. **B.C.A.**, 030.0.010.178.230.10.

⁶⁹ **B.C.A.**, 030.10.0.166.156.2.

⁷⁰ Gliserin, tatlı ve kokusuz berrak bir sıvı olup, ilk kez 1779'da Scheele tarafından bulundu. Gliserin birçok ürünün korunması, yumuşatılması ve nemlendirilmesinde kullanılır. R.Norris Shreve-Joseph A.Brink, **Kimyasal Proses Endüstrileri**, II, Çev: A.İhsan Çataltaş, İstanbul, 1985, s.156, 157.

asitleri⁷¹ işleyecek ve sabun üretecek sanayi tesisinin kurulması için yaklaşık 450 bin liralık bir sermayeye ihtiyaç duyulmaktaydı⁷².

e- Petrol Rafinerisi, Sentetik Benzin ve Azot Sanayi

Marmara havzasında ve İç Anadolu'da ham petrol işlemek üzere kurulması planlanan iki adet petrol rafinerisinin tesisi için 5 milyon liralık bir sermayeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Rafineriler, yılda 26 bin ton benzin, 33 bin ton gazyağı, 26 ton motorin, 12 bin ton makine yağı ve 2 bin ton mazot gibi petrol ürünleri üretecekti. Zonguldak'ta veya Kütahya'da kurulması planlanan sentetik benzin sanayi tesisi ise yılda 25 bin ton katran üretecekti. Toplamda 250 memur ve işçinin çalışacağı işletmenin kurulabilmesi için 3.5-8 milyon liralık bir sermaye gerekmektedir⁷³.

İzmit'te kurulması planlanan ve 3 bin ton nitrik asit, 2 bin ton amonyum ve azot oksit, 1.1 bin ton karpit üretecek azot sanayi tesisinin inşası için yaklaşık 1.8 milyon lira sermaye gerekliydi⁷⁴.

8- Mekanik Sanayi

Karadeniz Ereğli'de 1.1 milyon lira sermaye ile tesisi düşünülen makine sanayisi; ziraat makineleri ve aletleri, yay, tekerlek, zincir, yedek makineler, armatörler ve tulumbalar, makine elemanları, cıvata, vida, radyatör, soba gibi ürünlerin üretimi esasına dayanacaktı⁷⁵.

T.B.M.M.'de 26 Mart 1931'de kabul edilen 1782 Sayılı "*Ölçüler Kanunu*" ile Türkiye'de kullanılacak ölçü birimi, ondalık metre olarak belirlenecek ve ülke içindeki tüm ölçü aletleri buna göre tanzim edilecekti⁷⁶. Bu ihtiyacı karşılamak için İstanbul'da kurulması düşünülen ve yaklaşık 400 bin liralık bir sermaye gerektiren ölçü fabrikasında, bez, ağaç ve metalden şerit, kırma ve çubuk metreler; ağaç ve metalden litre ve ölçekler; dökme demir ve pirinçten tartılar; masa ve el terazileri, kantar, baskül ve tartı aletlerin üretilmesi planlandı. Karabük'te tesis edilecek boru fabrikasının; ufkî boru dökümevi, karıştırma dairesi, rekor, kaba eşya dökümü için gerekli arsa, bina, makine ve tesisat için 2 milyon lira gerekmektedir. Yine

⁷¹ Uzun karbon zincirlerinden oluşan yağ asitleri, doymuş ve doymamış yağ asitleri olarak ikiye ayrılır. Yağ asitleri, doymuş (katı) ve doymamışlarına (sıvı) göre oda sıcaklığında katı veya sıvı halde bulunurlar. Liz Applegate, *Sağlıklı Yaşam ve Yüksek Performans için Beslenme ve Diyet İlkeleri*, Çev: Haydar Özpınar, İstanbul, 2011, s.104.

⁷² *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, s.213-222.; Kutay, *Celâl Bayar*, II, s.619-622.

⁷³ *B.C.A.*, 030.10.0.0.166.156.2.

⁷⁴ *B.C.A.*, 030.10.0.0.166.156.2.

⁷⁵ *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, s.265-268.; Kutay, *Celâl Bayar*, II, s.652-654.

⁷⁶ *Resmi Gazete*, S.1765, (4 Nisan 1931), Ankara, 1931, s.359.

Karabük'te 500 bin lira sermaye ile 5 bin ton teneke üretecek bir kalay galvanizli saç (teneke) fabrikasının kurulması planda yer aldı⁷⁷.

9- Denizcilik

Denizbank'ın da desteği ile tesis edilmesi planlanan deniz ve su mahsulleri sanayisi içinde; İstanbul ve İzmir'e liman inşası, Haliç'te yer alan havuzun tamiri ile ek kısım inşası, tarama, palamar, şamandıra malzemeleri ile deniz feneri ve sis düdüklarının tesisi yer alacak olup tüm bu çalışmalar için 10.680 milyon lira tahsis edilecekti⁷⁸.

Su ürünleri sanayisi içinde; balık laboratuvarı, İstanbul ve Trabzon balık unu fabrikası, İstanbul konserve fabrikası ve soğuk hava deposu, havyar ve balıkyağı işletmeleri ile dalyan ve göl işletmeleri bulunmaktaydı. Tüm bunlar için toplam 2.45 milyon lira ayrılacaktı⁷⁹.

B- İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI'NIN UYGULANMASI

Hazırlıklarına 1936 yılında başlanan İBYSP, Hükümet tarafından Eylül 1938'de resmen kabul edilerek uygulamaya konuldu⁸⁰. İBYSP, kullanılacak sermaye ve ekonomik faaliyetler bakımından birinci sanayi planından daha kapsamlı idi. Öyle ki, BBYSP ile yaklaşık olarak yirmi fabrikanın kurulması öngörülmüşken, bu sayı İBYSP'nda yaklaşık yüz civarında idi⁸¹. BBYSP'na ayrılan sermaye miktarı yaklaşık 44 milyon lira iken, İBYSP için 111.8 milyon lira kaynak tahsis edildi⁸².

M.Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'de yaptığı açılış konuşmasında İBYSP'na da yer verdi ve planın uygulanması hakkında şu açıklamalarda bulundu: "... Endüstri programının tatbiki ciddî olarak devam ediyor. Her yeni endüstri eseri, muhitine refah ve medeniyet ve bütün memlekete haz ve kuvvet vermektedir. İkinci programın hazırlıkları şevk ile ilerlemektedir. Maden işletilmesi gelişme halindedir. Madenlerimiz bizim başlıca bir döviz kaynağımız olduğu için de, yüksek dikkatinizi celbe değerlidir. Artvin civarında bakır madenlerinden birinin işlemeye başlamasından memnun olduk. Ergani bakır madeninin

⁷⁷ Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.278-296.; Kutay, Celâl Bayar, II, s.661-672.

⁷⁸ Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, s.331.

⁷⁹ Kutay, Celâl Bayar, II, s.694-710.

⁸⁰ Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, S.19 (1981), İstanbul, 1981, s.128.; Planın uygulamaya konulacağı dönemde Türkiye'nin ithalâtı 1937'de 114 milyon lira, 1938'de 150 milyon lira ve 1939'da 118 milyon lira iken, nakliye sıkıntılarından dolayı 1940'da 69 milyon liraya düşerek, 1933'teki ithalat miktarı olan 75 milyon liranın altına geriledi. Yine aynı dönemdeki ihracat oranları ise; 1937'de 138 milyon lira, 1938'de 145 milyon lira, 1939'da 127 milyon lira ve 1940'da 111 milyon lira idi. F.Neumark, "1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, s.412.

⁸¹ Köksal-İlkin, *Türkiye'de İktisadî Politikanın Gelişimi (1923-1973)*, s.8.

⁸² 100.Yaşında Celâl Bayar'a Armağan, s.304.

işlemeye başlamasını, memleket için mühim bir fayda telâkki ediyoruz. Yine memleket için pek ehemmiyetli bulduğumuz diğer mesele, kömür havzasının rasyonel olarak işlemesidir. Üzerinde bulunduğumuz tedbirlerin süratle netice vermesini temenni ederim. Deniz ve deniz mahsulleri ticaret ve endüstrisi önemli bir mevzuumuzdur. Ticaret filomuzu yenilemek ve arttırmak teşebbüsünü memnun olarak kaydediyoruz. Limanlarımızda yeteri kadar teşkilât yapılması, umumî mağazalar ve antrepolar bulundurulması kararlaştırılmıştır...”⁸³

İBYSP, İkinci Dünya Savaşı'nın⁸⁴ yaklaştığı bir dönemde yürürlüğe girdi. Başvekil Celâl Bayar, İBYSP'nin yürürlüğe girme süreci hakkında yaptığı açıklamada: “... *Elde ettiğimiz tecrübelerle ve malî imkânlarla ikincisine başlamış bulunuyoruz. Şimdiye kadar ilân edilmemiş olmasının tek sebebi, işi, malî imkânlarımızla telif etmek içindir. Bu yaz tatilinde, bununla meşgul olacağız ve ümit ediyorum ki hepinizin takdirine mucip olacak ve millî ekonomi hayatında memlekete yeniden feyiz verecek eserler meydana getireceğiz. Sanayi hareketinde takip ettiğimiz gaye, millî ekonomi menfaat ve icaplarını, millî müdafaa zaruret ve icaplarıyla telif etmektir. İkisini beraber yürütmek istiyoruz...”⁸⁵ dedi.*

II.Dünya Savaşı'nın içeride ve dışarıda meydana getirdiği olumsuzluklardan, İBYSP doğrultusunda kurulması ön görülen işletmeler de etkilendi. Bu tesislerin bir kısmı savaştan hemen önce inşa edilirken, önemli bir bölümü ise savaştan sonra sona ermesi ile faaliyete geçtiler.

1- İkinci Dünya Savaşı Öncesi Yapılan Çalışmalar

İBYSP'nin uygulanmasına, II.Dünya Savaşı'nın arifesi olan 1938 yılında geçildi⁸⁶. Planda yer alan tesislerin kurulma dönemlerini, II.Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra olarak iki kısımda değerlendirebiliriz. Bu doğrultuda, madencilik alanında ülkenin kömür, bakır, krom ve petrol gibi yeraltı kaynaklarını çıkartarak işlemek ve elektrik üretmek için 14 Haziran 1935'te kabul edilen 2805 Sayılı, “*Etibank Kanunu*” ile 20 milyon sermayeli Etibank ve yine ülkedeki maden yatakları belirleyerek, çeşitli plan, proje, harita ve raporlar hazırlayarak, yeni bulunan maden cevherlerini işlemek, var olan madenlerin daha etkili olarak işletilmesini temin etmek ve maden sanayisinde görev yapacak olan teknik eleman ve mühendisleri yetiştirmek için 14

⁸³ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: (TBMMZC)**, V/13, İ:2, (1 Kasım 1936), Ankara, 1936, s.5.; **Ayn Tarihi**, S.36 (1-30 Sontesrin 1936), Ankara, 1936, s.19, 20.

⁸⁴ İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesinin ardından, İngiltere'nin ve Fransa'nın Almanya'ya ultimatoma vermesi ve Almanya'nın bu ultimatoma cevap vermemesi üzerine, 3 Eylül 1939'da İngiltere'nin ve Fransa'nın, Almanya'yı işgal etmesi ile başladı. Fahir H. Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara, 1973, s.620, 621.

⁸⁵ **Ülkü Halkevleri Dergisi**, XI, S.65, (Temmuz 1938), Ankara, 1938, s.388.

⁸⁶ Köksal-İlkin, **Türkiye'de İktisadî Politikannın Gelişimi (1923-1973)**, s.8.

Haziran 1935'te kabul edilen 2804 Sayılı “*Maden Tedkik ve Arama Enstitüsü Kanunu*” ile Maden Tedkik ve Arama Enstitüsü kuruldu⁸⁷.

a- Krom Sanayi

Etibank'ın 7 Aralık 1935'te aktif olarak çalışmalarına başlamasının⁸⁸ ardından maden sanayisinde de yoğun bir faaliyet dönemine geçildi. İBYSP'nın madencilik kolunda yapılan çalışmalar neticesinde, Etibank tarafından ilk olarak ele alınan maden, krom⁸⁹ oldu. Ergani-Maden ilçelerinin yakınlarında bulunan Guleman krom yatakları, cevher miktarı ve kalitesi bakımından çok iyi derecedeydi. Etibank tarafından işletmek üzere ele alınan Guleman krom yataklarında hızlı bir faaliyet dönemi yaşandı ve yılda 100 bin tondan fazla krom işleyecek bir tesis kurmak üzere 1937'de 18 km.'lik bir hat ile memur ve işçi evleri inşa edildi. Guleman Krom Madeni Tesisleri, 1937'de 1.195 milyon lira değerinde 48.444 ton kromun satışını gerçekleştirdi⁹⁰. Türkiye'deki bakır üretimi, 1937'de 54 ton iken, bu miktar 1939'da 561 tona kadar yükseldi⁹¹.

b- Bakır Sanayi

Savaş ve elektrik sanayisi için önemli bir yere sahip olan bakır⁹² madenini yurtiçinde üretmek için Deutsche Bank und Diskkonto Gezelşaft'ın Ergani Bakır T.A.Ş.'deki 1.5 milyon liralık hissesi, 11 Haziran 1936'da kabul edilen 3034 Sayılı “*Doyçe Bank Elinde Bulunan Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi Hisse Senetlerinin Satın Alınmasına Dair Kanun*” ile 850 bin liraya satın alındı ve şirketin satın alınan hisse senetleri Etibank'a devredildi⁹³. Ergani Bakır İşletmesi, devir işlemlerinin ardından yılda 7.500-10.000 ton saf bakır üretecek bir duruma geldi ve sermayesi 4.5 milyon liraya çıktı⁹⁴.

Bir diğer bakır madeni ise bir dönem Almanlar tarafından işletilen Artvin yakınlarındaki Kuvarshan bakır madeni idi. Maden havzası, Etibank'a devredildikten sonra atıl durumdaki

⁸⁷ TBMMZC, V/4, İ: 38, (14 Haziran 1935), Ankara, 1935, s.207-211.

⁸⁸ **On Beşinci Yıl Kitabı**, s.561.

⁸⁹ Krom, birçok yerde kullanılması nedeniyle stratejik bir madendi. Krom, konstrüksiyon malzemesi olarak çelik köprü, levha, profil olarak ve uçak, gemi, tren ile araba imalatında kullanılmaktaydı. Fuat Yavuz Bor, **Ekonomik Metalurji**, İstanbul, 1988, s.83.

⁹⁰ **On Beşinci Yıl Kitabı**, s.561, 562.

⁹¹ Özeke, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, s.60.

⁹² Bakır; ısı ve elektriği iyi bir şekilde iletmesi, kolay işlenmesi, aşınmaya ve korozyona karşı dirençli olması, manyetik özellik göstermemesi gibi özellikleri ile önemi açısından metaller arasında demir ve alüminyumdan sonra gelir. **Madencilik Ana Planı Özel İhtisas Komisyonu Demir Dışı Metal Madenleri Çalışma Grubu Raporu**, Ankara, 1988, s.1.

⁹³ TBMMZC, V/12, İ: 78 (11 Haziran 1936), Ankara, 1936, s.192.

⁹⁴ **On Beşinci Yıl Kitabı**, s.564.

tesiste büyük bir bakım, onarım ve yenileme çalışması yapıldı ve 1937’de tesisten saf bakır alınmaya başlandı. İşletme, 1938 yılının ilk altı ayı içinde 300 bin lira değerinde 1.100 ton bakır üretti⁹⁵.

c- Kömür İşletmeciliği

Kömür işletmeleri üzerine yapılan faaliyetler, 1923 yılından itibaren başladı ve Hükümet tarafından kömür havzasının millileştirilmesi için yoğun çalışmalar yapıldı. Millî sermayenin havzaya girişi, 26 Ağustos 1926’da İş Bankası ile gerçekleşti. Banka, Zonguldak havzasındaki 63, 177 ve 200 numaralı ocakları işletmek için 1926’da Türkiye Maden Kömür İşleri A.Ş.’ni; Kozlu havzasındaki 69 numaralı ocak ile 21 numaralı İhsaniye ocağını işletmek için 1926’da Kömür İş Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş.’ni; Kilimli havzasındaki ocakları işletmek için 1929’da Kilimli Madenleri T.A.Ş.’ni; Kireçlik havzasındaki bazı maden ocaklarını işletmek için ise 1935’te Kireçlik Maden Kömürleri T.A.Ş.’ni kurdu⁹⁶.

Etibank’ın kurulmasının ardından, havzadaki üretimin yeniden düzenlenmesi için 31 Mart 1937 tarih ve 3146 Sayılı, “*Hükümetle Ereğli Şirketi Arasında Aktedilen 28 Teşrinisani 1936 Tarihli Satın Alma Mukavelesinin Tasdikine Dair Kanun*” ile Fransız Ereğli Şirketi’nin sahip olduğu tüm mal varlıkları, Hükümet’e devredildi. 15 Haziran 1937 tarih ve 3241 Sayılı, “*Ereğli Şirketinden Alınan Liman, Demiryolu ve Madenlerle Kozlu ve Kilimli Demiryollarının İşletilmesi ve Havzadaki Deniz İşlerinin İnhisar Altına Alınması Hakkında Kanun*” ile de Ereğli Şirketi’nden satın alınan liman ve madenler ile Hükümet tarafından işletilen Kozlu ve Kilimli demiryolları, Etibank’a geçti⁹⁷. Etibank’a geçen kömür havzasından 1937 yılında 471.050 ton kömür elde edildi ve 1.900 milyon liralık satış yapıldı⁹⁸.

Ereğli kömür havzasının birleştirilerek genişletilmesini sağlayarak, kömür üretimini arttırmak ve işletmelerin enerjisini sağlayacak bir elektrik santralını kurmak için çalışmalar yapıldı⁹⁹. Hükümet, Ereğli kömür havzasının birleştirilmesi doğrultusunda yapılacak ödemeler için 1.2 milyon lira tahsis etti¹⁰⁰.

⁹⁵ **On Beşinci Yıl Kitabı**, s.564.

⁹⁶ Özeken, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, s.67, 68.

⁹⁷ **Zonguldak 2002 İl Yıllığı**, Zonguldak, 2002, s.263, 264.

⁹⁸ **On Beşinci Yıl Kitabı**, s.563.; Havzada 1923-1936 yılları arasında yapılan kömür üretimine bakıldığında; 1923’te 597.499 ton, 1924’te 994.020 ton, 1925’te 957.625 ton, 1926’da 1.216.008 ton, 1927’de 1.323.833 ton, 1928’de 1.250.639 ton, 1929’da 1.421.008 ton, 1930’da 1.595.359 ton, 1931’de 1.574.091 ton, 1932’de 1.593.579 ton, 1933’te 1.852.107 ton, 1934’te 2.288.269 ton, 1935’te 2.340.491 ton, 1936’da 2.298.649 ton idi. Özeken, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, s.41.

⁹⁹ **Aydın Tarihi**, S.78 (1-31 Mayıs 1940), Ankara, 1940, s.35.

¹⁰⁰ **Aydın Tarihi**, S.78 (1-31 Mayıs 1940), s.33.

Havza'da, 1940 yılından önce şahıslara ait sekiz ocak ile biri yabancı sermayeli olmak üzere beş şirket bulunmaktaydı. Bunlardan Fransız sermayeli Ereğli şirketi, devlet tarafından 1937'de satın alındı. Havzanın tamamı ise 1 Aralık 1940'dan itibaren devletin eline geçti. Havzadaki tüvenan kömür üretimi 1939 yılında 2.699.367 ton iken bu miktar, havzanın devletin eline geçtiği 1940 yılında 2.741.621 tona kadar çıktı¹⁰¹.

d- Ev Yakıtı Sanayi

Türkiye ormanları, yüzyıllar boyunca doğal afetler, savaşlar ve insan kaynaklı tahribatlar sonucu hızla yok olmaktaydı. 1935 yılı itibariyle 88.200 km²'lik bir ağaçlık alana sahip olan ülkenin, millî ve evrensel servet niteliğindeki ormanlarını korumak ve halkı, yakacak olarak odun yerine maden kömürü kullanmaları doğrultusunda yönlendirmek gerekmektedir¹⁰².

Ormanlık alanları korumak ve ev yakıtı sanayisini geliştirmek üzere 22 Haziran 1938'de 3473 Sayılı "*Mahrukat Kanunu*" kabul edildi. Kanun ile nüfusu iki binden az olmayan ve belediye teşkilâtı bulunan yerlerdeki resmî daireler, kışla, polis karakolu, şehir içindeki jandarma karakolu, okul, hastane, sanatoryum, dispanser, borsa, ticaret ve sanayi odaları, kulüp ve cemiyet binaları, sinema, tiyatro, bar, gazino, birahane ve meyhanelerin ısıtılmasında her türlü taş kömürü, linyit, turp, kok, yarı kok ve briket gibi maddelerin kullanılması zorunlu tutuldu. Havgazı, petrol ve türevleri ile elektrik de ısınma aracı olarak kullanılabilirdi¹⁰³.

Mahrukat kanununun uygulanması için Etibank görevlendirildi. Etibank bünyesinde bir mahrukat servisi kuruldu. Etibank, servis aracılığıyla ihtiyaca göre hangi mahrukatların¹⁰⁴ kullanılacağını belirleyip, yakılması mecburi olan mahrukatın kullanılacağı soba ve ısıtma araçlarının satışını yaparak, ülkenin uzak yerlerdeki resmî kurumların, dairelerin, hastanelerin soba ve diğer ısınma tesislerini yeniledi. İBSYP ile ise ormanlık olmayan bölgelerin, özellikle

¹⁰¹ C.Z.Aysan, "*Endüstri Hayatımızda Mühim Bir İnkılâp Zonguldak Kömür Havzamızın Devletçe İşletilmesi*", **Karalması Zonguldak Halkevi Dergisi**, S.3 (1940), Zonguldak, 1940, s.8, 9.

¹⁰² Özeke, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, İstanbul, 1955, s.105, 106.

¹⁰³ **TBMMZC**, V/26, İ: 79 (22 Haziran 1938), Ankara, 1938, s.241.

¹⁰⁴ Mahrukat, odun, kömür gibi yakılacak maddelere denir. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz: Ferit Devellioğlu, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneyçal, Ankara, 2003, s.570.

de şehir ve kasabaların¹⁰⁵ yakıt ihtiyacının odun yerine geçici olarak maden kömürü ile karşılanması amaçlandı¹⁰⁶.

e- Gıda Sanayi

Gıda sanayisinde önemli bir yer tutan meyveciliği geliştirmek için ilk yıllarda 80 dekarlık, “*Erenköy Amerika Asma Fidanlığı*” ile çalışmalara başlandı. Çiftçilere, 1924’te 6.725 ve 1938’de 3.022.965 fidan dağıtıldı. Fidan sahası 1938 yılı itibariyle, Ankara, Manisa, Tekirdağ, Kırklareli, Bilecik ve Halkalı’da kurulan yeni fidanlıklar ile birlikte 1.307 dekara kadar yükseldi. Bunun dışında, elma, kayısı, incir, narenciye, zeytin, fındık ve fıstık üzerinde çalışmalar yapmak üzere İzmir, Aydın, Antalya, Gaziantep, Malatya, Giresun ve Arifiye’de birer istasyon kuruldu. Elma, armut, kayısı, vişne, narenciye, badem ve diğer meyveler ile süs fidanları yetiştirmek için ise Kastamonu, Niğde, Erzincan, Çanakkale, Alanya, Kütahya, Ankara-Irmak, İzmir-Mersinli ve Tarsus’ta birer fidanlık kuruldu¹⁰⁷.

f- Afyon (Morfin)

Bulunduğu coğrafi konumu ve elverişli iklimi ile afyon yetiştiriciliğine uygun topraklara sahip olan Türkiye’de, yüksek miktarda ve kalitede afyon üretmek için zirai ıslah yöntemleri uygulandı. Bunun neticesinde, Yeşilköy İstasyonu’nda %22’den %28’e kadar olan morfin dereceli afyon üretildi¹⁰⁸.

g- Denizcilik İşleri

Kapitülasyonlar neticesinde ülke denizlerinin yabancı devletlerin kontrolü altında olması durumu, 19 Nisan 1926’da kabul edilen 815 Sayılı, “*Türkiye sahillerinde nakliyatı bahriye (Kabotaj) ve limanlarla karasuları dahilinde icrayı sanat ve ticaret hakkında kanun*” ile son buldu. Uzun yıllar boyunca deniz ve limanlarından faydalanılamayan ülkeyi, denizcilik işlerinde ileri bir seviyeye getirmek için bir takım çalışmalar yapıldı. Özellikle İBYSP

¹⁰⁵ Mahrukat Kanunu’nun uygulanacağı şehir ve kasabalar alfabetik sıraya göre; Adapazarı, Afyon, Akhisar, Akşehir, Alaşehir, Amasya, Ankara, Argıthan, Balıkesir, Bandırma, Bayındır, Bilecik, Bornova, Bozüyük, Buca, Burdur, Çankırı, Çarşamba, Çay, Çumra, Darıca, Dinar, Elâzığ, Diyarbakır, Edirne, Ereğli, Eskişehir, Fatsa, Gebze, Giresun, Hopa, İnebolu, İnönü, İstanbul, İzmir, Iğın, Isparta, Karaman, Kayseri, Kırkağaç, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Menemen, Niğde, Ordu, Osmaneli, Ödemiş, Rize, Salihli, Samsun, Sandıklı, Sapanca, Sinop, Sivas, Sürmene, Tavşanlı, Tire, Torbalı, Trabzon, Turgutlu, Uşak, Ünye idi. Özeken, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, s.109.

¹⁰⁶ Özeken, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, s.108-110.

¹⁰⁷ *On Beşinci Yıl Kitabı*, s.446, 447.

¹⁰⁸ *On Beşinci Yıl Kitabı*, s.445.

içerisinde denizcilik işlerine de yer verilmesi, bu sahada yapılacak yatırım ve desteklerin artması açısından önemli katkı sağladı.

Yapılan çalışmalar ile denizcilik işleri için kredi açmak, denizlerde kullanılmak üzere sağlık ve sosyal yardım çalışmalarında bulunmak gibi çalışmalarını yürütmek üzere, 27 Aralık 1937’de kabul edilen 3295 Sayılı “*Denizbank Kanunu*” ile tüzel kişiliği İktisat Vekâleti’ne bağlı ve merkezi Ankara’da bulunan 50 milyon sermayeli “*Denizbank*” kuruldu. Denizyolları, Akay İşletmeleri, Fabrika ve Havuzlar İdaresi, İstanbul, İzmir ve Trabzon Liman İşletme idareleri, Can Kurtarma Genel Müdürlüğü, Kılavuzluk ve Römorkörcülük Müdürlüğü ve Van Gölü İşletme İdaresi, Denizbank’a devredildi¹⁰⁹. Denizbank, bu dönemde 9.956.190 lira değerinde on iki vapur aldı¹¹⁰.

1- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında Yapılan Çalışmalar

II.Dünya Savaşı’nın başlaması, hem Türkiye’nin hem de sanayileşmiş ülkelerin malî sıkıntılar yaşamasına neden oldu. Plan ile işletmeye açılan tesislerin ürettiği ürünlerin ihraç edildiği ülkelerin bir kısmı, bütçe politikalarını savaş durumunu göz önüne alarak düzenlediler. Büyük devletlerin 1939 yılından itibaren olan bütçe masraflarına bakıldığında ise; Birleşik Krallık’ta dört, Avustralya’da ve Kanada’da üç, A.B.D., Almanya ve İtalya’da ise en az iki kat bir artış gerçekleşti. İngiltere ve Almanya, genel masraflarının %80’ini ve millî gelirlerinin yaklaşık %60’ını savaş için ayırdı¹¹¹. Bu durum, Türkiye’nin gümrük gelirlerinde ciddi düşüşler yaşanmasına neden oldu. Öyle ki Türkiye’nin 1938-1939 yıllarında 77 milyon lira olan gümrük geliri, 1939-1940’da 56 milyona, 1940-1941’de ise 38 milyona düştü. Devlet masrafları ise 1938-1939’da 306 milyon iken, 1939-1940’da 381 milyona ve 1940-1941’de ise 526 milyona yükseldi¹¹² ve savaş ortamının ortaya çıkardığı durum, İBYSP’nı olumsuz yönde etkiledi. Bu sıkıntılı dönemde planda yer alan tesislerin bir kısmının -ki bunlar arasında 7.5 milyon liralık bir sermaye gerektiren sentetik benzin sanayisinin kurulmasında yer almaktaydı- kurulmasından vazgeçildi¹¹³.

a- Kurşun Sanayi

İBYSP içinde yer alıp, II.Dünya Savaşı esnasına üzerinde çalışma yapılan alanlardan birisi de kurşun sanayi idi. Bu dönemde yapılan çalışmalar sonucu, M.T.A.Enstitüsü tarafından

¹⁰⁹ TBMMZC, V/21, İ: 21 (27 Aralık 1937), Ankara, 1937, s.112, 113.

¹¹⁰ B.C.A., 490.1.0.0.1631.673.1.

¹¹¹ Feridun Ergin, “*Türkiye Harp Maliyesi (1939-1942)*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, IV, S.2, 1943, İstanbul, 1943, s.150.

¹¹² Ergin, “*Türkiye Harp Maliyesi (1939-1942)*”, s.154.

¹¹³ M.Âkif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadî Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Ankara,1987, s.145.

1933'te devralınan Keban Simli Kurşun Tesisleri'ndeki maden araştırmaları 1941 yılında tamamlandı. Sahada %11 kurşun, %13 çinko tenörlü 960 bin ton rezerv bulundu ve tesis Etibank'a devredildi¹¹⁴.

b- Bakır Sanayi

Murgul Bakır İşletmesi'nde M.T.A. Enstitüsü tarafından 1936'da yapılan arama ve etütler sonrasında işletme, Etibank'a devredildi. Etibank'a geçtikten sonra tesislerin yenilenmesi için bir İngiliz Firması ile 20 milyon lira karşılığında mukavele yapıldı¹¹⁵. Ancak, II.Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle yarım kalan montaj çalışmaları, 1948-1951 yıllarında tamamlandı. İşletme, 1951'de Etibank'a bağlı "*Mahdut Mesuliyetli Murgul Bakır İşletmesi Müessesesi*" adı altında çalışmaya başladı. Murgul Bakır Fabrikası, yılda ortalama 500 bin ton bakır cevherinden saf bakır üretmekteydi¹¹⁶.

c- Azot Sanayi

Türkiye'de ziraatta etkili sonuçlar elde edilerek, yüksek verim sağlayan kimyasal gübre uygulamasına 25 Aralık 1953'te kurulan Azot Sanayii T.A.Ş. ile geçildi. 1961 yılında açılan ve 548.979.400 liraya mal olan Kütahya Azot İşletmeleri ile 86 bin ton amonyum sülfat ve 64 bin ton amonyum nitrat imal edildi¹¹⁷.

d- Petrol Rafinerisi

Türkiye'deki 65.245 adet işletmenin 2.822'si motorlu, 62.423'ü motorsuz olup, motor kullanan işletmelerin 1.212'sinde benzin, petrol ve motorin kullanılmaktaydı¹¹⁸. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda artan sanayileşme faaliyetleri ile birlikte, petrol ve türevlerinin kullanımında da artış yaşandı¹¹⁹. Bundan dolayı, tamamı yurtdışından sağlanan petrol ve türevlerinin¹²⁰ ülke sınırları içinde bulunup işletilmesi için yapılan çalışmaları yürütmek üzere 24 Mart 1926'da 792 Sayılı "*Petrol Kanunu*" kabul edildi¹²¹.

¹¹⁴ Elazığ 1967 İl Yıllığı, Elazığ, 1970, s.219.

¹¹⁵ Artvin İl Yıllığı 1967, Artvin, 1967, s.264, 265.

¹¹⁶ Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1974, s.219.

¹¹⁷ Kütahya 1967 İl Yıllığı, Kütahya, 1967, s.219.

¹¹⁸ Kemal Lokman, Türkiye Petrol Madenleri, Ankara, 1933, s.89.

¹¹⁹ Yeni fabrikaların açılması ve makine kullanımının artması ile birlikte, ham petrolün yan ürünü olan madeni yağ kullanımı 1923'te 6.900 ton iken, 1932'de 28.900 tona kadar yükseldi. Lokman, Türkiye Petrol Madenleri, s.88.

¹²⁰ 1930'da 6.118.181 lira değerinde 93.932.413 ton, 1931'de 4.332.586 lira değerinde 89.834.090 ton, 1932'de 3.577.219 lira değerinde 89.911.069 ton petrol ve türevi ithal edildi. İthalat, ağırlıklı olarak Rusya'dan ve Romanya'dan yapılmaktaydı. Lokman, Türkiye Petrol Madenleri, s.93-102.

¹²¹ TBMMZC, II/23, İ: 76, (24 Mart 1926), Ankara, 1926, s.323.

Ham petrolü işlemek için 1930 yılında Yaşva Biraderler tarafından İstanbul'da Türkiye Naft Sanayii A.Ş. adı ile Türkiye'nin ilk petrol rafinerisi olan Boğaziçi Rafinerisi kuruldu. Rafineri, Romanya'dan ithal edilen ham petrolden günde 40 ton ham petrol işleyebiliyordu. Tesisin benzin, gazyağı, motorin, rezidu ve yakıt üretimi ise yılda 12.800 ton idi. Rafineri, yüksek vergiler nedeniyle 1934'te kapandı¹²².

Özel teşebbüsün yapmakta zorlandığı petrol arama ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi kuruldu. İdare'nin yürüttüğü çalışmalar sonucu, 1934'te Basbirin yakınlarında 1.351 m.'lik bir petrol sondaj kuyusu açıldı. Ancak, burada petrol bulunamadı¹²³.

Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin yürüttüğü petrol arama ve işletme çalışmalarını 1935 yılından itibaren M.T.A.Enstitüsü üzerine aldı¹²⁴. Enstitü, 1935-1937 yıllarında Mürefte bölgesinde dokuz küçük sondaj kuyusu açtı. Kuyuların bir kısmından sıkışan gaz çıkarken, diğerlerinde ise az miktarda petrole rastlandı. Raman dağının Maymune bölgesinde 20 Nisan 1940'da açılan 1.084 m. derinliğindeki 1 numaralı kuyuda, büyük miktarda ham petrol rezervi bulundu¹²⁵. Bunun üzerine M.T.A.Enstitüsü, rafinerinin inşası için tarafından 1934'te kapatılan Boğaziçi Rafinerisi'nin parçalarını satın aldı. Parçalar, 1942'de Maymune Boğazi'na taşındı ve günlük üretim kapasitesi 10 ton olan "*Raman Tecrübe Rafinerisi*" kuruldu. Rafineri, II.Dünya Savaşı'nda duyulan akaryakıt ihtiyacını ürettiği benzin ve motorin ile karşılayarak, bu sıkıntılı dönemde önemli bir görevi yerine getirdi. Raman Tecrübe Rafinerisi, 1945'te Batman'da kurulan pilot rafineri işletmeye açılıncaya kadar üretimine devam etti¹²⁶.

Raman'daki petrol araştırmalarından alınan olumlu sonuçlar üzerine, burada bir tecrübe rafinerisinin kurulmasına karar verildi. Günlük 50 ton ham petrol işleyecek kapasitedeki tecrübe rafinerisinin inşasına 1944'te başlandı. M.T.A.Enstitüsü, inşaat için Diyarbakır deposundaki Boğaziçi tasfiyehanesine ait kalan diğer malzemeleri ve yeni getirilen parçaları kullandı. 200 milyon liraya mal olan rafinerinin inşaatı 1945'te tamamlandı¹²⁷.

1954'te ise 150 milyon lira sermayeli Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kuruldu. TPAO ilk olarak, Diyarbakır ve Siirt çevresinde petrol arama çalışmaları yaptı. Siirt çevresindeki petrolleri işleyecek Türkiye'nin ilk modern rafinerisi¹²⁸ olan Batman Petrol

¹²² Alptekin Esin, *Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi*, Ankara, 1973, s.137.

¹²³ *Türkiye: Cumhuriyetin 50.Yıl Kitabı*, Haz: Necdet Evliyagil vd., Ankara, 1973, sayfa n.y.

¹²⁴ *Türkiye: Cumhuriyetin 50.Yıl Kitabı*, s.n.y.

¹²⁵ Esin, *Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi*, s.56.

¹²⁶ Esin, *Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi*, s.137.

¹²⁷ Esin, *Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi*, s.137, 138.

¹²⁸ Tek bir kimyasal halinde olmayan ham petrolün içinde, hidrokarbon gruplarının değişik bileşimleri, su, bazik tuzlar, kükürtlü maddeler ile eser miktarda mineraller bulunmaktadır. Ham petrol, çıkarıldığı anda su ve gazından ayrılır. Bu haldeki kullanımı çok sınırlıdır. Bunu için ham petrolün türevleri olan; benzin, gaz yağı ve motorine

Rafinerisi, 1955'te 330.000 ton/yıl kapasite ile Batman'da faaliyete geçti. Petrol arama faaliyetleri, ilerleyen yıllar içinde ülkenin tüm coğrafyasına yayıldı¹²⁹.

e- Elektrik Santralleri

Türkiye'nin sanayileşmesi ve şehirleşmesi ile birlikte enerjiye olan ihtiyacında da artış meydana geldi. Enerjiye olan gereksinimin artması üzerine Hükümet tarafından bir takım çalışmalar yapıldı. Bunun doğrultuda, ülkede enerji kaynaklarını araştırarak elektrik enerjisine en uygun olanları belirlemek, yerleşim yerleri, fabrikalar, madenlere, demiryolları ve çiftçilere gerekli olan elektrik enerjisini en ekonomik şekilde temin edecek etütleri ve hesaplamaları yapmak, sanayi programlarında yer alan elektrik işlerinin çalışmalarını hazırlamak, elektrik işleri üzerine kalifiye eleman yetiştirmek, elektrik santrallerinin maliyet, satış hesaplamalarını ve verimini arttırmak için araştırmalar yapmak gibi işleri yerine getirmek üzere 14 Haziran 1935'te kabul edilen 2819 Sayılı “*Elektrik İşleri Etüt Dairesi Teşkiline Dair Kanun*” ile Elektrik İşleri Etüt Dairesi kuruldu¹³⁰.

İstanbul Elektrik Santrali ve Kozlu'da İhsaniye Santrali gibi santrallere sahip olan ülkenin enerji kaynaklarının yeterli olup olmadığını inceleyen E.İ.E.Dairesi'nin yaptığı incelemeler neticesinde, Türkiye'de termik elektrik üretimi 1937'de 254 milyon kW, 1938'de ise 302 milyon kW idi. Hidroelektrik üretimi ise 1937'de 15 milyon kW idi. Bu oranlar, kalkınan bir ülkenin enerji ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaktı¹³¹.

Elektrik enerjisi üretimini arttırmak için İBYSP'da elektrik üretecek olan termik santrallere de yer verildi. İlk olarak, Çatalağzı Termik Santrali'nin inşası için çalışmalara başlandı. Bu iş, 1938'de İktisat Vekâleti'nin Elektrifikasyon Bürosu'dan Etibank'a devredildi. Etibank, santralin inşası için 1939'da belirli firmalara ihale teklifinde bulundu. İhaleye, dört İngiliz firması katıldı. İhaleyi, İngiliz Metropolitan Vickers Firması kazandı ve firma ile 11

gibi yan ürünlerine dönüştürülmesi için rafineriye ihtiyaç vardır. Rafinerilerde ham petrolün damıtılmasıyla; petrolün en hafif ve çok yanıcı bir ürünü olup, tıp, parfümeri, fotoğrafçılık vb. yerlerde kullanılan eter, hassas uçak motorlarında kullanılan gazolin, taşıtlarda kullanılan benzin, bir takım taşıtlarda, aydınlatma ve ısıtmada kullanılan gazyağı, dizel motorlarında kullanılan motorin, makina ve motorları yağlamada kullanılan makine yağları, tıp, eczacılık, parfümeride vb. yerlerde kullanılan vazelin, özellikle mum olarak kullanılan parafin, sanayide koruyucu madde olarak kullanılan katran, yol inşaatında kullanılan asfalt, suni grafit ve elektrot imalinde ile yakıt olarak kullanılan petrol koku elde edilir. Dünya'daki ilk petrol rafinerisinin 1735 yılında Rusya'da inşa edildi iddia edilmektedir. Petrol devrine geçişin Colonel Drake adlı bir kişinin Amerika'da açtığı kuyunun 1859 yılında faaliyete geçmesi ile rafineri dönemine geçişin ise 1860 yılında başladığı kabul edilir: İlk rafineri, Amerika'nın Titusville şehrinde William Parnsdall ve William A.Abott adlı iki ortağın 15 bin dolarlık sermayesi ile kuruldu. Esin, **Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi**, s.125-127.

¹²⁹ Batman Rafinerisi, 1961 yılında İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş. (İpraş) kuruluncaya kadar, Türkiye'nin tek modern rafinerisi idi. Esin, **Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi**, s.138.; **Türkiye: Cumhuriyetin 50.Yıl Kitabı**, s.n.y.

¹³⁰ **TBMMZC**, V/4, İ: 38, (14 Haziran 1935), Ankara, 1935, s.220, 221.

¹³¹ Özeken, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, s.61.

Nisan 1940'da bir mukavele imzalandı. Ancak firma, II.Dünya Savaşı'nın İngiltere'yi de doğrudan etkilemesi nedeniyle başladığı inşa çalışmalarını durdurmak zorunda kaldı. Savaşın bitimiyle birlikte, firma ile yeni bir mukavele imzalandı. Santralin temeli, 10 Temmuz 1946'da Çatalağzı deresi yakınındaki Direk Harmanı bölgesinde atıldı¹³².

Santralin, kazan, türbin, alternatör, yükseltici transformatörden oluşan ve her biri 20 bin kW enerji kuvvetinde üç ünitesi vardı. Bu ünitelerin ilki 30 Ağustos 1948'de, ikincisi 30 Ekim 1948'de, üçüncüsü ise 7 Nisan 1949'da faaliyete geçti. İşletmeye açıldığı ilk yıl olan 1949'da 84 milyon kW/s elektrik üreten Çatalağzı Termik Santrali toplam 34.5 milyon liraya mal oldu¹³³.

İBYSP ile kurulması öngörülen bir diğer termik santral ise Tunçbilek idi. İşletme hakkı 1938'de Etibank'a verilen Tunçbilek Linyit İşletmeleri, 10 Aralık 1939'da Etibank tarafından kurulan "*Mahdut Mesuliyetli Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi*"ne bağlandı¹³⁴. 1941'de işletilmeye başlanan Tunçbilek linyitlerinden yararlanmak için 60 bin kW kuvvetinde bir termik santralin kurulması ve burada üretilecek elektriğin ise İstanbul'un da yer aldığı çevre bölgelere ve kurulması planlanan azot sanayi tesisine gönderilmesi için yapılan etütler, 1945'te tamamlandı. Santralin tesisi için 1953'te yapılan ihaleyi Alman AEG Firması kazandı. Firma ile 11 Aralık 1953'te bir protokol yapıldı. Başta AEG Firması olmak üzere, kazan için Dürr Werke, inşaat işleri için Weiss und Freitag ve boru, pompa ve çelik imalâtı için Mannesmann firmalarından oluşan bir konsorsiyum, santralin inşaatına başladı. Hazırlanan detaylı mukavele ise 14 Nisan 1954'te imzalandı. Santral, yılda 280 milyon kW/s elektrik üretecek, her biri 30 bin kW gücündeki iki kazan, türbin, alternatör, yükseltici transformatör ve şalt grubundan oluşacaktı¹³⁵.

Toplam 47 milyon liraya mal olan Tunçbilek Termik Santrali'nin ilk üniteleri 6 Nisan 1957'de¹³⁶; Elın Firması'nın inşa ettiği üçüncü ünite 21 Şubat 1966'da; Elektrim, Kraftwerk Union, Kutlutaş firmalarının inşa ettikleri dördüncü ünite 15 Ağustos 1977'de ve yine aynı firmaların inşa ettikleri beşinci ünite ise 10 Ekim 1978'de işletmeye açıldı¹³⁷.

¹³² Etibank'ın Türkiye'nin Enerji Davasında Hizmetleri, Ankara, 1957, s.8.

¹³³ Etibank'ın Türkiye'nin Enerji Davasında Hizmetleri, s.9.

¹³⁴ M.Ekrem Üzümeri-Selâmi Dinçer-Sadi Kazancı, *Türkiye Ansiklopedisi*, V, Ankara, 1957, s.389.

¹³⁵ Etibank'ın Türkiye'nin Enerji Davasında Hizmetleri, s.25.

¹³⁶ *Kütahya 1967 İl Yıllığı*, s.86.

¹³⁷ *Türkiye'de Termik Santraller*, Ankara, 2010, s.30, 31.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu andan itibaren hükümetler, politikalarında ve programlarında her zaman ekonomik kalkınma faaliyetlerine yer verdiler. Bunda, ekonomik kalkınmanın bağımsızlığının bir unsuru olması çok büyük bir etken idi. Öyle ki, henüz Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan önce İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, ekonomik kalkınmanın ülke bağımsızlığındaki öneminin bir göstergesi olarak gösterilebilir.

Türkiye İktisat Kongresi sonrası izlenen serbest ekonomi politikası ile özel teşebbüse sanayi tesisleri kurmaları hususunda bir takım destekler verildi. Ancak, bu girişimlerden istenilen sonuçlar elde edilemedi. Bunun üzerine, 1931’de devletçilik ilkesi kabul edilerek, ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi tesislerinin bizzat devlet tarafından kurulması ön görüldü.

Devletin bizzat kuruluşunu üstleneceği sanayi tesislerinde öncelik, halkın gereksinim duyduğu ve yüksek miktarda ithalatının yapıldığı ürünlerden, yurtdışında yetişen veya yetiştirilmesi mümkün olan hammaddeler üzerine üretim yapacak tesislerinin kurulmasına öncelik verildi. Bu doğrultuda, 1934-1938 yılları arasında uygulanan BBYSP hazırlandı. Bu ilk sanayi planı ile dokuma, kâğıt, cam, demir ve çelik gibi önemli ihtiyaç mallarını üreten sanayi tesisleri kuruldu.

BBYSP ile elde edilen başarılar üzerine, 1936’da İBYSP üzerine çalışmalara başlandı. 1938-1942 yıllarını kapsayan İBYSP, 1938’de resmen yürürlüğe girerek uygulamaya konuldu. İBYSP ile BBYSP’den farklı olarak daha fazla sanayi kolunda, daha maliyetli tesisler kurulacaktır.

Liberal ve karma ekonomi politikaları ile BBYSP’nin uygulandığı dönemlerde, ülkenin temel ihtiyaç maddeleri olan ve “*üç beyaz*” adı verilen un, şeker ve pamuk ihtiyacını karşılayacak sanayi tesisleri inşa edilirken, İBYSP’nin uygulandığı 1938-1942 yılları arasında ise ana hedef olarak “*üç siyah*” adı verilen kömür, demir ve petrol tesislerinin kurulması amaçlandı.

İBYSP, aynı zamanda ülke ekonomisine de önemli katkılarda bulundu. Plan ile Türkiye’nin yeraltı ve yerüstü kaynakları değerlendirildi ve ithal edilen birçok ürün ülke içinde üretilerek, ürün fazlası ihraç edildi. İthal edilen birçok ürünün yurtdışında üretilmesiyle ve üretilen ürünlerin ihraç edilmesiyle birlikte, ülke bütçesine önemli katkılar sağlandı. Plan ile kurulan tesislerde, binlerce kişi istihdam edildi. Yine plan ile Türkiye’ye, Etibank, Denizbank, MTA ve Elektrik İşleri İdaresi gibi önemli kurumlar kazandırıldı.

KAYNAKÇA

A- Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B- Resmî ve Süreli Yayınlar

1- Resmî Yayınlar

Ayın Tarihi

C.H.P.Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

2- Süreli Yayınlar

a) Dergiler

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

Karaelmas Zonguldak Halkevi Dergisi

Sosyoloji Konferansları Dergisi

Ülkü Halkevleri Dergisi

b) Gazeteler

Cumhuriyet

Resmi Gazete

Ulus

C- Ansiklopediler ve Sözlükler

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Haz: Ferit Devellioğlu, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneşal, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1953.

ÜZÜMERİ, M.Ekrem-DİNÇER, Selâmi-KAZANCI, Sadi, **Türkiye Ansiklopedisi**, Yıldız Matbaacılık, Ankara, 1957.

Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, I, Kaynak Kitaplar Basım, Yayım ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1974.

ÜNERİ, Saadet-KULELİ, Ömer-GÜREL, Osman, **Kimya Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

D- Araştırma Eserler

ALOPA Köksal, Bilge-İLKİN, A.Râsih, **Türkiye’de İktisadî Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul 1973.

APPLEGATE, Liz, **Sağlıklı Yaşam ve Yüksek Performans için Beslenme ve Diyet İlkeleri**, ev: Haydar zpınar, İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul, 2011.

ARMAOğLU, Fahir H., **Siyasî Tarih 1789-1960**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

BOR, Fuat Yavuz, **Ekonomik Metalurji**, İ.T.. Kimya-Metalurji Fakültesi Ofset Atölyesi, İstanbul, 1988.

BOZDAğ, İsmet, **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celâl Bayar**, Tercüman, İstanbul, 1986.

Celâl Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair, Toplayan: Özel Şahingiray, Doęuř Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara, 1955.

ESİN, Alptekin, **Türkiye’de Petrol retim ve Tüketimi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1973.

Etibank’ın Türkiye’nin Enerji Davasında Hizmetleri, Etibank, Ankara, 1957.

KUTAY, Cemal, **Celâl Bayar**, II, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.

LOKMAN, Kemal, **Türkiye Petrol Madenleri**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

Madencilik Ana Planı zel İhtisas Komisyonu Demir Dışı Metal Madenleri alışma Grubu Raporu, T.C.Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1988.

NAİM, Ahmet, **Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1934.

On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, 1938.

ÖZEKEN, Ahmet Ali, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1955.

SHREVE, R.Norris-A.BRİNK, Joseph, **Kimyasal Proses Endüstrileri**, II, ev: A.İhsan ataltař, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985.

TURAL, M.Âkif, **Atatürk Devrinde İktisadî Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,1987.

Türkiye: Cumhuriyetin 50.Yıl Kitabı, Haz: Necdet Evliyagil vd., Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1973.

Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, nsz: Afetinan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

Türkiye’de Termik Santraller, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Ankara, 2010.

100.Yaşında Celâl Bayar’a Armağan, Tercüman, İstanbul, 1982.

E- Makaleler

AYSAN, C.Z., “*Endüstri Hayatımızda Mühim Bir İnkılâp Zonguldak Kömür Havzamızın Devletçe İşletilmesi*”, **Karaelmas Zonguldak Halkevi Dergisi**, S.3 (1940), Zonguldak, 1940, s.8-10.

CEMEROĞLU, Bekir, “*Meyve Sebzelerin Soğukta Depolanmaları*”, **Meyve ve Sebze İşleme Teknolojisi**, I, Editör: Bekir Cemeroğlu, Ankara, 2009, s.327-390.

ERGİN, Feridun, “*Türkiye Harp Maliyesi (1939-1942)*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, IV, S.2, (1943), İstanbul, 1943, s.148-170.

NEUMARK, F., “*1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, II, (1940), İstanbul, 1940, s.412-418.

ÖZYURT, Hasan, “*Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)*”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, S.19 (1981), İstanbul, 1981, s.119-148.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, “*Türkiye’nin Sorunları ve Prof.Dr.Fritz Baade*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXIV, S.1-2, (1964), İstanbul, 1964, s.109-119.

F- Yıllıklar

Artvin İl Yıllığı 1967, Artvin, 1967.

Elazığ 1967 İl Yıllığı, Elazığ, 1970.

Kütahya 1967 İl Yıllığı, Kütahya, 1967.

Zonguldak 2002 İl Yıllığı, Zonguldak, 2002.